

**ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖА БЕРУВЧИ PhD.27.06.2017.Fil.05.02
РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

РУСТАМОВА ДИЛРАБОХОН АБДУРАҲИМОВНА

**МЕТАФОРИК ЭВФЕМИЗАЦИЯНИНГ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИК
ВА СОЦИОПРАГМАТИК АСПЕКТЛАРИ**

10.00.11 – Тил назарияси. Амалий ва компьютер тилшунослиги

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

УЎК: УЎК: 417;412.08;412.83;44(077)

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация
автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по
филологическим наукам**

Contents of Dissertation

Abstract of the Doctor of Philosophy (PhD) in Philology

Рустамова Дилрабохон Абдурахимовна

Метафорик эвфемизациянинг лингвокультурологик ва
социопрагматик аспекти 3

Rustamova Dilrabokhon Abdurahimovna

Linguo-cultural and socio-pragmatic aspects of metaphorical
euphemisms 25

Рустамова Дилрабохон Абдурахимовна

Лингвокультурологические и социопрагматические аспекты
метафорической эвфемизации 45

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ
List of published works 48

**ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖА БЕРУВЧИ PhD.27.06.2017.Fil.05.02
РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

РУСТАМОВА ДИЛРАБОХОН АБДУРАҲИМОВНА

**МЕТАФОРИК ЭВФЕМИЗАЦИЯНИНГ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИК
ВА СОЦИОПРАГМАТИК АСПЕКТЛАРИ**

10.00.11 – Тил назарияси. Амалий ва компьютер тилшунослиги

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2017.1.PhD/Fil109 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Андижон давлат университетидида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Фарғона давлат университети веб-сайти (www.fdu.uz) ҳамда «ZiyoNET» ахборот-таълим порталида (www.ziyo.net.uz) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар: **Шахабитдинова Шохида Хошимовна**
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар: **Раупова Лайло Рахимовна**
филология фанлари доктори
Юсупова Шоира Батировна
филология фанлари номзоди, доцент

Етакчи ташкилот: **Наманган давлат университети**

Диссертация ҳимояси Фарғона давлат университети ҳузуридаги филология фанлари бўйича илмий даража берувчи PhD.27.06.2017.Fil.05.02 рақамли Илмий кенгашнинг «__» _____ 2018 йил соат ____ даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 100151, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй. Тел.: (99873) 244-66-02; факс: (99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz).

Диссертация билан Фарғона давлат университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (__ рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100151, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй. Тел.: (99873) 244-71-28

Диссертация автореферати 2018 йил «__» _____ куни тарқатилди.
(2018 йил «__» _____ даги ____ рақамли реестр баённомаси).

Ш.М. Исқандарова

Илмий даража берувчи Илмий кенгаш раиси, филол.ф.д., профессор

С.О. Солижонов

Илмий даража берувчи Илмий кенгаш илмий котиби, филол.ф.н., доцент

С.М. Мўминов

Илмий даража берувчи Илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Дунё тилшунослиги тилда халқ тасавурлари ва дунёқарашининг акс этиши масаласига ҳамisha қизиқиб келган. Шу боисдан фанимизнинг ҳар бир босқичида бу масалага доир қатор тадқиқот ишлари олиб борилган ва бу муаммо билан тилшуносликнинг алоҳида йўналишлари шуғулланган. Замонанинг характеристикаси бўлган глобаллашув халқларнинг ўзига хослигига муайян таъсир ўтказиб келаётгани турли соҳа олимлари тамонидан қайд этилади. Шу маънода кейинги вақтларда олим ва сиёсатшунослар халқлар орасидаги маданий-цивилизацион фарқлар қийматининг ўзига хослигига қаратишмоқда. Этномаданий кадриятларнинг асосий ташувчиларидан бўлган тил бирликларини социопрагматик ва лингвокультурологик жиҳатдан тадқиқ қилиш замонавий тилшунослик фанининг асосий йўналишларидан бўлиб қолди.

Жаҳон тилшунослигида, умуман олганда, тил ва маданият, тил ва маънавият, тил ва мулоқот муносабати тадқиқига эътибор кучайганлиги уларни ўзида яққол акс эттирувчи метафорик эвфемизация тадқиқининг ҳам муҳим масала эканлигини кўрсатади. Тилнинг ўзига хос хусусиятларидан бири унинг бирликларининг эвфемик қўлланишларидир. Эвфемик ҳодисалар ўзида тил ва маданият муштараклигини акс эттиради. Улар халқларнинг миллий-маданий хусусиятларининг пайдо бўлиши ва ўсиши билан узвий боғлиқдир. Бугунги кунда тилшунослик лисоний имкониятларнинг нутқий хусусиятларини антропоцентрик асосларда тадқиқ қилишга юз бурган экан, бунда миллий, шахсий менталитет ва дунёқараш билан чамбарчас боғлиқ эвфемизацияни яна бир ўта миллий табиати билан характерланадиган метафоризация билан узвий боғлиқликда илмий тадқиқ қилиш муҳим аҳамиятга эга эканлиги қайд этилмоқда.

Мамлакатимиз тилшунослигида ҳам тилнинг миллий маданият ва маънавиятни ўз бирликларида сақлаш ҳамда намоён қилиши муаммолари марказий ўринни эгалламоқда. Бунда тил, миллий маданият, миллат менталитети, миллий дунёқараш ва маънавият яхлитликда талқин қилинади. Бугунги кунда «...илмий тадқиқот ва инновацион фаолиятни ривожлантириш, ушбу жараёнда иқтидорли ёшлар иштирокини, ижодий ғоя ва ишланмаларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш»¹га алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу эса ўз навбатида тилнинг ички имкониятларини эгаллаш миллий маънавиятни такомиллаштириш ва уни ёшлар онгига сингдиришда алоҳида аҳамиятли эканлигини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони, 2017 йил 16 февралдаги «Олий ўқув юртидан кейинги таълимни янада такомиллаштириш тўғрисида»ги ПФ-4958-сонли Фармони; 2017 йил 20 апрелдаги «Олий таълим тизимини янада

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси (prezident.uz/uz/lists/view/137).

ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2909-сонли қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 22 майдаги «Олий ўқув юртидан кейинги таълим тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида»ги ВМҚ-304-сонли қарори ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъерий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу диссертация муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялар ривожланишининг асосий устувор йўналишларига боғлиқлиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналиши доирасида бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Жаҳон тилшунослигида эвфемик ҳодисаларнинг ўрганилиши кўп асрлик тарихга эга. Жаҳон ва ўзбек тилшунослигида эвфемизмлар бўйича қатор ишлар амалга оширилган.² Уларда эвфемизмларнинг турли хусусиятлари, уларнинг ҳосил бўлиш хусусиятлари ҳақида қимматли фикрлар баён этилган. Бундан ташқари, бу борада кўплаб ишларда эвфемизмлар ҳақида йўл-йўлакай айрим фикрлар баён этилган. Бироқ эвфемизмларнинг вужудга келиш усуллари, ҳосил бўлишининг когнитив асослари, қўлланишининг лингвوماданий хусусиятлари махсус тадқиқот мавзуси бўлмаган, монографик йўсинда ўрганилмаган. Шу боисдан эвфемизация жараёнида иштирок этадиган метафорик усулнинг когнитив хусусиятларини очиш ва уни миллий-ментал муҳит билан боғлиқ ҳолда тадқиқ қилишнинг долзарблигини кўрсатади.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари билан боғлиқлиги. Диссертация тадқиқоти Андижон давлат университети истиқболли режасининг «Ўзбек тилининг системавий ва прагматик тадқиқи» мавзусидаги бандига ҳамда ИТД-1-57 «Ўзбек тилининг татбиқий йўналишларини амалга оширишнинг дастурини ишлаб чиқиш» (2012-2014 йй.) амалий илмий-техник тадқиқоти, 2014-2017 йилларга мўлжалланган А-1-39 «Ўзбек амалий психоллингвистикасини яратиш дастурини ишлаб чиқиш» (2014-2017 йй.) амалий илмий-техник тадқиқоти, ОТ-Ф1-18 «Оммавий лисоний маданиятни шакллантириш методлари ва методологиясини ишлаб чиқиш» (2017-2020 йй.) давлат фундаментал-тадқиқот дастурлари доирасидаги лойиҳалар асосида бажарилган.

²Артюшкина Л.В. Семантический аспект эвфемистической лексики в современном английском языке: Автореф. дисс...канд. филол. наук. – М., 2002; Бушуева Т.С. Прагматический аспект эвфемизмов и дисфемизмов в современном английском языке: Автореф. дисс...канд. филол. наук. – Смоленск, 2005; Бойко Т.В. Эвфемия и дисфемия в газетном тексте: Автореф. дисс...канд. филол. наук. – М., 2005; Бердова Н.М. Эвфемизмы в свете теории вторичной номинации: Автореф. дисс... канд.филол.наук. – М., 1998; Крысин Л.П. Эвфемизмы с современной русской речи. Русский язык конца столетия. – М.: ЭКСМО, 1996; Исматуллаев Н. Эвфемизмы в современном узбекском языке: Автореф. дисс...канд. филол. наук. – Т., 1963; Омонтурдиев А.Ж. Эвфемик воситаларнинг функционал хусусиятлари: Филол. фанлари номзоди. ...дисс. – Тошкент, 1997; Профессионал нутқ эвфемикаси (чорвадорлар нутқи мисолида): Филол.фанлари д-ри ...дисс. – Тошкент, 2009; Қодирова Х.Б. Абдулла Қодирийнинг эвфемизм ва дисфемизмдан фойдаланиш маҳорати: Филол.фанлари номзоди. ...дисс. – Тошкент, 2012.

Тадқиқотнинг мақсади эвфемизация ҳодисасининг метафорик усулда ҳосил қилиниши ва унинг когнитив аспектини тадқиқ қилишдан иборатдир.

Тадқиқотнинг вазифалари. Тадқиқотда кўзда тутилган асосий мақсадга қуйидаги вазифаларни амалга ошириш асосида эришилади:

эвфемизация ҳодисасини тил ва маданият муштараклиги тамойили асосида талқин қилиш;

метафорик эвфемизациянинг лингвомаданий моҳиятини очиш;

метафорик эвфемизациянинг когнитив хусусиятларини ёритиш;

метафорик эвфемизациянинг семантик хусусиятларини баён қилиш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида эвфемизация ҳодисаси танланган.

Тадқиқотнинг предмети метафорик эвфемизациянинг лингвомаданий, когнитив ва семантик хусусиятлари ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқот мавзусини ёритишда тавсифий, компонент, лингвокультурологик ҳамда прагматик таҳлил усулларидан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

одатдаги ифодалар билан эвфемик воситалар ўртасидаги градуал зидланишлар фонида метафорик эвфемизациянинг атовчи ва ифодаловчи турлари аниқланган;

денотатив – объектга боғлиқ ҳамда коннотатив – муносабатга боғлиқ метафоризациянинг эвфемизациядаги миллий, маданий ва семантик хусусиятлари кўрсатилган;

миллатлараро ва этник мулоқот вазиятида эвфемизациянинг олам лисоний манзарасидаги ўрни, ифода воситаларидан самарали ва оқилона фойдаланиш малакасини ўстиришдаги роли, метафорик усуллари, ҳосил бўлишининг ўхшашлик ва фарқлилик диалектикаси натижаси бўлган когнитив асослари очиб берилган;

миллий-маданий стереотиплар ва метафоризациянинг зоҳиран боғлиқ ва яқин бўлмаган сўзларни ўзаро системавий муносабатларга киритишдек муносабати, метафорик эвфемизацияда миллий-маданий тасаввурларнинг роли кўрсатиб берилган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

Метафорик эвфемизациянинг социопрагматик ва лингвокультурологик тадқиқи натижасида чиқарилган хулосалар тилшунослик учун муҳим илмий-назарий маълумотлар бериши, стилистика ва прагматикага оид назарий ҳамда амалий курсларнинг ташкил этилиши, дарслик ва қўлланмаларнинг мукаммаллашувига хизмат қилиши асосланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги таҳлилга тортилган материаллар тилнинг имманент табиатидан келиб чиқиб хулосалар қилиш имконини берганлиги, уларнинг асослилиги, методологик мукамаллиги, шунингдек, қўйилган масалаларнинг аниқлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижалари ҳамда илмий хулосаларидан прагматика ва назарий тилшунослик йўналишлари бўйича илмий изланишлар олиб боришда фойдаланиш мумкин. Тадқиқот материаллари тилшунослик ва лингвокультурологияда мулоқот

жараёнида миллий-маданий стереотиплар ҳамда метафоризация муаммосини тадқиқ этишда ёрдам беради. Шунингдек, диссертация мавзусига доир таҳлиллар натижасида олинган илмий-назарий хулосалар таълим ва тарбия жараёнида тилдан амалий фойдаланиш кўникмаларини янада такомиллаштиришга хизмат қилади.

Диссертациянинг амалий аҳамияти ундаги хулосалардан «Нутқ маданияти асослари», «Прагмалингвистика», «Лексикология», «Стилистика» ҳамда татбиқий тилшуносликнинг қатор йўналишлари ўрганилувчи фанлар ва махсус курсларни ўқитишда фойдаланиш мумкинлиги билан белгиланади. Оммавий мулоқот саводхонлигини таъминлашга доир илмий ва амалий изланишлар учун ҳам материал бўлади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши:

метафорик эвфемизациянинг лингвокультурологик ва социопрагматик аспекти тадқиқига оид асосий хулосалардан Италиянинг Пиза университети ва «Компьютер Лингвистикаси Лабораторияси» ҳамкорлигидаги тил корпусини тузиш бўйича олиб борилган «PAISA» номли давлат грантида фойдаланилган (Пиза университетининг 2016 йил 14 декабрдаги маълумотномаси). Натижада лойиҳа доирасида яратилган тил корпусига кирган бирликларнинг миллий-маданий тавсифи янада бойиган;

диссертация тадқиқига оид асосий хулосалардан эвфемизацияда кишиларнинг борлиқ ва воқеликка муносабати уйғунлиги ва метафорик, метонимик, синекдохик, функционимик, киноявий асослардаги эвфемизация усуллари нутқда қўлланилиш ўзига хос жиҳатларини тавсифлашда Андижон давлат университети ўзбек тилшунослиги кафедрасида олиб борилаётган А-1-126 рақамли «Узлуксиз таълимда ўқувчилар тил компонентлигини шакллантиришнинг замонавий усуллари» номли лойиҳанинг тилдан фойдаланиш малакасини таъминлаш қисмида фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2018 йил 3 февралдаги 87-03-558-сон маълумотномаси). Натижада лойиҳанинг назарий асосланишига ҳамда илмий материаллар билан таъминланишига эришилган;

тадқиқот натижалари ҳамда материалларидан Андижон вилоят телевидениесининг «Нафосат», «Нафис санъат» (19.09.2017) кўрсатувида ҳамда «Ўзбек тили – давлат тили» (21.10.2017), «Ёш олималар», «Шукрона» эшиттиришларида фойдаланилган (Андижон вилояти Телерадиокомпаниясининг 2018 йил 1 февралдаги 09/09-03-сон маълумотномаси). Натижада аёллар нутқ маданиятида табу ва эвфемизмлар ўрнининг ёритилиши кўрсатув ва эшиттиришлар мазмундорлигини оширишга хизмат қилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Диссертация тадқиқоти натижалари 22 та илмий-амалий анжуманда, жумладан, республика миқёсида 14 та ҳамда 2 та халқаро илмий-амалий конференцияларда маъруза кўринишида баён этилган ва апробациядан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Диссертация мавзуси бўйича 27 та илмий иш, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси томонидан докторлик диссертацияларининг асосий

натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 5 та мақола: 4 таси республика ҳамда 1 таси хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, тўрт асосий боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Ишнинг умумий ҳажми 145 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланиб, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, объекти ва предмети аниқланган. Тадқиқотнинг Ўзбекистон Республикаси фан ва технологиялар тараққиётининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилиб, унинг илмий янгилиги ва амалий натижалари баён этилган, олинган натижаларнинг ишончлилиги асосланиб, ишнинг назарий ва амалий аҳамияти очиб берилган, тадқиқот натижаларининг амалиётга жорий қилиниши, апробацияси, нашр қилинган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертация ишининг «**Эвфемизация лингвомаданий феномен сифатида**» деб номланган биринчи боби этномаданий қадриятларнинг табу ва эвфемизм билан боғлиқликдаги таҳлилига бағишланган.

Қадрият категорияси, айниқса, миллий юксалишнинг муҳим паллаларида миллий озодлик, ҳурлик, эркинлик, ўлмас урф-одатлар ва удумлар, миллий ўзлик тушунчалари билан мустаҳкам бир сирада қаралади. Жамият, миллат ва шахс учун ўта юксак аҳамиятга молик нарса, ҳодиса ва воқеалар: эркинлик, эзгулик, тенглик, тинчлик, ҳақиқат, маърифат, маданият, моддий ва маънавий бойликлар, обида-ёдгорликлар, гўзаллик, ахлоқий хислат ҳамда фазилатлар, анъана, урф-одатлар, удум ва бошқалар қадрият тизимини ташкил этади.³ Этномаданий қадриятлар ўзликни сақлаб қолиш, ҳимоя қилиш, этник ва миллий конвергенциялар хавфидан омон қолишга ва этник мустақиллик асосида ривожланишга, этник онг ва дунёқарашни тобелиқдан холи тутишга хизмат қилади. Тил умумбашарий ва умуминсоний қадриятга дахлдор бўлса, миллий тил миллий қадрият, тилнинг лаҳжа ва шевалари этник қадрият ифодаловчиси сифатида мавжуд. Тилнинг қадриятлар тизими билан муносабати лингвомаданиятшунослик соҳасидаги энг чигал ва мураккаб масалалардан бири ҳисобланади. Тил қадриятми, қадрият ифодаловчисими деган саволларнинг қўйилиши ва унга нисбатан жавобларнинг турличалиги ва кўп, ҳолларда, бирининг иккинчисига зиддиятли моҳиятга эгаллиги ҳам ана шу ҳолатлар билан боғлиқдир.

Тилнинг қадриятлар билан боғлиқлигини бир неча кўринишларда тушуниш мумкин:

- а) тил қадриятлар ҳақидаги билимларни ўзида сақлайди;
- б) тил асосида қадриятлар борасида ахборот олинади.

Биз мураккаб таркибли мамлакатда яшаймиз. Турли миллат, этнос, дин ва диний конфессиялар, қарашлар ва оқимлар мавжудлиги юртимизнинг этник жиҳатдан маргиналлиги билан белгиланади. Бу эса кишиларнинг

³Фалсафа: қомусий луғат (Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров). – Т.: Шарқ, 2004. – Б.476.

мулоқот маданиятига муайян талабларни кўяди, ўзаро мулоқотда ўта нозик этномаданий ва этнопсихологик тамойилларга нисбатан жуда ҳушёр муносабатда бўлишни тақозо қилади.

Мулоқот маданияти даражасини, нутқий маданият савиясини кўрсатувчи муҳим воситалардан бири эвфемистик ифодалардир. Эвфемизм қўллаш кўп ҳолларда табу ҳодисаси билан боғланади. Табу эса миллий руҳиятнинг намояндаси, кўзгуларидан биридир. Маълумки, табу(полинезча – «тақиқлаш») Полинезияда пайдо бўлган.⁴ Полинезия этник муҳитида бу этник қонуниятнинг бузилиши шахс учун оғир оқибатларни келтириб чиқарган. Табулар жамият аъзоларини табақалаштириш сиёсатида хизмат қилган ва ўзига хос магик мафкуравий сиёсат қуроли вазифасини бажарган.

Диссертацияда табунинг юзага келиш босқичлари ва турлари батафсил тавсифланган.

Мулоқот мураккаб антропоцентрик жараён бўлиб, унда инсон омили етакчилик қилади. Мулоқот маданиятига, умуман барча маданият ва қадриятларда бўлгани каби консервативлик хос. Ўзбек мулоқот маданиятида сўрашиш акти «Қандайсиз?» – «Яхши» параллелига эга, француз маданиятида «Ca va?» — «Ca va» жуфтлиги сақланиб қолган. Ўзбек ментал муҳитида ресторан ёки чойхонада овқатланаётганда ёши улуғ меҳмонни ўриндан туриб қаршилаш одати мавжуд. Лекин европаликлар учун бош қимирлатиб қўйишнинг ўзи етарли. Мулоқот сифати эса ўзга миллат ёки этнос билан мулоқотда унинг этник маданиятидан хабардор бўлиш ва унга амал қилиш билан белгиланади. Диссертацияда мулоқот жараёнига оид тадқиқотлар таҳлил қилинган ва мулоқот жараёнининг ўзига хос жиҳати сифатида асосий тадқиқот объекти – эвфемизация тадқиқиға киришилган.

Эвфемизация икки хил маънода тушунилади:

- а) нутқда фикрни «пардали» ва «юмшоқ» ифодалаш жараёни;
- б) лисоний бирликларга эвфемик вазифа юклаш.

Эвфемизация ҳодисасининг юз бериши учун қуйидаги ҳолатлар белгиловчи омиллар бўлиб хизмат қилади:

биринчидан, умуман мулоқот жамияти аъзолари томонидан ифодаси эвфемизациялаштирилиши одатга айланган ҳодисалар, ва, шу билан бирга, фақат сўзловчи томонидан ички маданият нуктаи назаридан ифодаси тақиқланган ҳодисалар эвфемизацияга олиб келади;

иккинчидан, эвфемизация нафақат мулоқот одобининг «ўрнатилган» талаблари нуктаи назаридан кўпол ва дағал ифодаларни юмшатиш вазифасини бажаради, балки ибтидоий табунинг бугунгача ижтимоий онг остида сақланиб келаётган асоси – кўрқув омили бутунлай бошқа, ясама моҳиятларда қайта жонланиши натижасида ҳодисанинг асл табиати «сохталаштирилади», юмшоқ ифода билан «бўялади» – моҳият «ғилофланади»;

⁴Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 12 жилдлик. 8-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2004. – Б. 218-219.

учинчидан, ижтимоий назорат, қабул қилинган урф-одатлар эвфемизацияга сабаб бўлади;

тўртинчидан, эвфемалашувни намоён қилувчи омил сифатида нутқий шароит ҳам намоён бўлади. Масалан, *одам* сўзи бир социал муҳитда эвфема бўлса, иккинчи бир социал муҳит уни оддий ифода сифатида юзага чиқаради.

Айтилганлардан маълум бўладики, эвфемизацияни унинг маҳсули билан боғлиқ равишда турлича баҳолаш мумкин. Бир вазиятда эвфемизация ҳисобланган жараён бошқа бир вазиятда оддий жараён сифатида қаралиши мумкин. Бирор ижтимоий-психологик муҳитдаги эвфемик ифода бошқа ҳолат учун бетараф белгили тил воситаси сифатида амал қилади. Демак, мулоқот муҳити, мулоқот вазияти эвфемизацияни вужудга келтирувчи ташқи омиллар бўлиб хизмат қилса, сўзловчининг мулоқот маданияти, маданий савияси жараёни содир қилувчи ички омил сифатида намоён бўлади. Ҳар уч омил – мулоқот муҳити, мулоқот вазияти ва мулоқот маданиятидан камида иккитаси иштирок этганда, эвфемизация жараёни содир бўлади.

Эвфемизмларнинг қўлланилиши уларнинг ижтимоий-сиёсий хосланганлиги билан ҳам характерланади. Ҳар бир ижтимоий тузумда эвфемизация ҳодисаси даврнинг мафкуравий манзараси, ижтимоий-сиёсий жараёнлар билан боғлиқ равишда кечади.

Ишнинг иккинчи «Метафорик эвфемизация ҳақида» деб номланган бобида метафора, метафорик эвфемизация ва уларнинг тур ва усуллари борасида фикр юритилган.

Ҳар қандай нутқда икки тенденция яққол кўзга ташланади:

- а) эвфемизация;
- б) дисфемизация.

Ҳар икки ҳодисада ҳам шахсий ёки ижтимоий муносабат яққол кўзга ташланиб туради.

Жамиятда ҳам, шахснинг лисоний фаолиятида ҳам эвфемизациянинг кучайиши, бир вақтнинг ўзида, дисфемизациянинг сусайиши, дисфемизациянинг кучайиши, эвфемизациянинг сусайишини келтириб чиқаради. Умуман олганда, эвфемизация ва дисфемизация «координата чизиғи»даги нольнинг икки тарафида жойлашади.

Лексик сатҳда дисфемизация оддий сўзлашувга хос ифодалар кўчма маъноларининг кучайтирилиши (*эшишак, ит, қанжиқ, мол, хўкиз, исқирт, ифлос*) бўлиб, у нафақат сўзлашув нутқида, ҳатто ёзма манбаларда, радио ва телепублицистикада ҳам кенг истифода этилади. Бу, айниқса, сўз эркинлиги ниқоби остидаги ғарб ҳаётида яққол намоён бўлмоқда.

Нутқий эвфемизация учун қуйидаги ҳолатлар хосдир:

1. Янгининг эскириши, янгилик ва эскилик орасидаги зиддият эвфемалашув талқинида таянч омил бўлиб хизмат қилади. Бу эскириш архаиклашиш ёки тарихийлашиш ҳодисасидан фарқли равишда ахлоқий таянч ва мулоқот муҳити маданий установакалари билан белгиланади. Эскириш аташ ёки вазифа семаларида эмас, балки ифода семаларида бўлиб, бу эскиришни тўла маънодаги эскириш эмас, эвфемик бўёққа одатланиб қолиш, бу бўёқ билан денотат орасидаги боғланишларнинг барқарорлашуви

ва ижтимоийлашуви сифатида қарамоқ лозим. Шакл ва мазмун орасидаги алоқанинг барқарорлашуви ва социал характер касб этиши янги – шакл ва мазмун яхлитлиги таъминланмаган, бошқача айтганда, ифода ва маъно муносабати «омонат» ходисаларга эҳтиёж туғдиради;

2. «Уят» тушунчаси бекитиш жараёнининг ибтидосидир. Умуман олганда, инсон ва ҳайвон орасидаги фарқ онг ва муҳит маҳсули бўлган уят тушунчасидир. Уят эса кенг қамровли концепт бўлиб, андиша, тортиниш, ибо, ҳаё, номус каби қатор бирликлардан иборат концептосфера асосида яшайди. Уят аъзоларни, уят ҳаракатларни яшириш, бекитишга интилиш бу ходисаларнинг бирламчи атамаларини ҳам тилга чиқармасликка олиб келади. Масалан, Маҳмуд Кошғарийнинг «Девон»ида киши жинсий аъзолари атамалари, жинсий фаолият ифодалари, биожараён номларига кенг ўрин берилган ва изоҳлар келтирилган. Бу ўша давр маданий муҳити ва маънавий таянчлари билан белгиланса керак. Бироқ янги даврда таълим ва тарбия жараёни ижтимоий сиёсатнинг энг устувор соҳаси сифатида қаралаши натижасида луғатларда уларга ўрин берилмайди;

3. «Қўрқув» тушунчаси ҳам эвфемизацияни келтириб чиқарувчи омиллардан биридир. Касаллик номлари, ўлим ҳолатлари, хавфли нарса ва ходисалар билвосита ифодаловчиларининг вужудга келиши бунга мисол бўла олади. Қўрқув уятдан бир даражада паст туради. Чунки уят ахлоқ билан, қўрқув руҳият билан боғлиқ бўлганлиги туфайли уятга эътибор қўрқувга эътибордан сустроқдир. Зеро, инсон ахлоқи ўзига ва ўзгаларга таъсир қилиш ва акс таъсир қилиш хусусиятига эга. Қўрқувда эса бундай ҳолат анча кучсизлиги билан характерланади;

4. Ижтимоий тақиқлар ҳам эвфемизациянинг устувор асосларидан биридир. Қаттиқ назорат қилинадиган муҳит (оила давраси, дарс машғулоти, мажлис, маросим қолаверса, жамоат транспорти)да эвфемизация маданий салоҳият ва савия даражаси сифатида намоён бўлади. Бунда бошқаларнинг кузатуви ва ўзини ўзи назорат қилиш ички ва ташқи омиллар сифатида нутқий эвфемизацияни юзага келтиради;⁵

5. Йирганиш ҳам эвфемизациянинг асосларидан биридир. Ифлос нарсалардан, ифлос қилиқлардан шахснинг «юзини буриши» уларнинг эвфемизациясини келтириб чиқаради.

Сўзловчининг мавжуд ифодалардан ўз савияси даражасида қоникмаслиги юқоридаги ҳолатларнинг барчасини қамраб олади. Қоникмаслик янгининг эскиришини, навбатдаги янгининг пайдо бўлишини келтириб чиқаради.

Демак, айтиш мумкинки, тилдаги эски ва янгининг ворисийлик муносабати шахсдаги қоникмаслик ва қоникшиш ички омиллари билан уйғун ҳолатда эвфемизацияни содир қилади. Юқоридаги саналган ҳолатлар эса ана шу икки чекка нутқ орасида содир бўладиган эвфемик ходиса йўналишларидир.

⁵Крысин Л.П. Из истории употребления слов особый и специальный // Русистика, 1990, – № 2. – 64-69.

Эвфемизация доираси объектларини бир неча гуруҳда кузатиш мумкин. Куйида улардан асосийларини кўриб ўтамиз:

1. Физиологик жараён ва ҳолатлар. Бу жараён ва ҳолатларни ифодаловчи эвфемизмлар икки гуруҳга бўлинади:

1.1. уят саналган физиологик жараён ва ҳодисаларни ифодаловчи эвфемизмлар: *қўшилмоқ, ўйнамоқ; ҳомиладор, оғир оёқли;*

1.2. жирканч саналган физиологик жараён ва ҳодисаларни ифодаловчи эвфемизмлар: *бавл қилмоқ; ахлат, нажас, каттаси; какаси; пешоб, кичиги;*

1.3. айб саналган физиологик жараён ва ҳодисаларни ифодаловчи эвфемизмлар: *бурни; сассиги.*

2. Айрим тана аъзолари номлари. Уларни шартли равишда икки гуруҳга бўлиш мумкин:

2.1. жинсий аъзо номлари: *асбоб, уят жой, аппарат, дастмоя, ҳалиги, колбаса, иссиқ жой, банан, бодринг;*

2.2. ножинсий аъзо номлари: *аврат, сийна, кўкрак, мамма, орқа*⁶.

3. Жинслар орасидаги муносабатлар. Бу икки кўринишда намоён бўлади ва шунга хос ва мос эвфемик воситалар билан таъминланади:

3.1. ихтиёрий жинсий алоқани ифодаловчи эвфемик воситалар: *ўйнашмоқ, интим алоқада бўлмоқ, яқин алоқада бўлмоқ, дон олишмоқ, искашмоқ, ҳидлашмоқ; жисмоний яқинлик, юрмоқ, бўлмоқ;*

3.2. мажбурий жинсий алоқани ифодаловчи эвфемик воситалар: *бошини айлантирмоқ, зўрламоқ, номусига тегмоқ; итлик қилмоқ, нафсини қондирмоқ.*

4. Ўлим ва касаллик билан боғлиқ эвфемизмлар «кўркув» умумий семаси билан бирлашадиган эвфемизмлар бўлиб, мутахассислар уларнинг тури жуда кўплигини таъкидлашади. Абдулла Қодирий ижодидаги эвфемизмларни тадқиқ қилган тилшунос Х.Қодированинг фикрича, «адиб асарларида қўлланган «ўлмоқ» тушунчасини ифодаловчи 22 та эвфемик ва дисфемик воситадан 16 таси эвфемизм ҳисобланади (*бу дунёи фонийдан видоъ қилмоқ, дунё билан видолашмоқ, дунёдан кетмоқ, дунёдан кўчмоқ, дунёдан ўтган, жойи жаннатда бўлмоқ, жон бермоқ, қазо қилмоқ, қаро тупроққа қўшилмоқ, қон бермоқ, қулоғи остида қолмоқ, мангулик уйқуга кетмоқ, саодат қучоғига кирмоқ, сўнгги соати етмоқ, тобутга олинмоқ, ёшини яшаб ошини ошамоқ*)».⁷ Хусусан, тилшунос А.Омонтурдиев ўлмоқ тушунчасини ифодайдиган эвфемизмлар сони ўзбек тилида 100 дан ортиқ эканлигини далиллар билан асослайди.⁸

Диссертацияда эвфемизм ва дисфемизм ҳодисалари, эвфемизмларнинг «инсон – биологик ҳодиса» фрейми, «шахс – социал ҳодиса» фрейми йўналишидаги шаклланиш омиллари турли тиллардан олинган аниқ

⁶Балдаев Д.С., Белко В.К., Исупов И.М. Словарь тюремно-лагерного блатного жаргона. М., 1992. – С. 214; Омонтурдиев А.Ж. Профессионал нутқ эвфемикаси. – Тошкент: Фан, 2006. – Б. 177.

⁷Кадилова Х.Б. Абдулла Қодирийнинг эвфемизм ва дисфемизмлардан фойдаланиш маҳорати: Филол. фанл. номз. ...дисс. – Тошкент, 2009. – Б. 13.

⁸Омонтурдиев А.Ж. Ўзбек тилининг қисқача эвфемик луғати. – Т.: Фан, 2006. – 134 б.

мисоллар асосида бафуржа таҳлил қилинган. Эвфемизация, биринчидан, ўзликни намоён қилиш воситаси бўлиш билан бирга, иккинчидан, бир вақтнинг ўзида, тингловчида вужудга келиши мумкин бўлган коммуникатив ўнғайсизликнинг олдини олади.⁹

Масалан, *кўр сўзи ўрнида кўзи ожиз, пакана сўзи ўрнида паст(роқ) бўйли, новча сўзи ўрнида баланд бўйли, чўлоқ сўзи ўрнида оқсаброқ юрадиган, кар сўзи ўрнида қулоғи оғир(роқ)* ифодаларининг қўлланилиши фикримизнинг далилидир. Бобда, шунингдек, метафора, метафорик эвфемизация борасидаги фикрлар баён қилинган.

Метафорага бўлган қарашларда, хоҳ у анъанавий, хоҳ у ноанъанавий бўлсин, сўзловчи учун у ифодалаш, тингловчи учун борликни билиш воситаси эканлиги – умумэтироф этиладиган ҳодиса. Истаймизми – йўқми, борлиқ ҳодисасини аташ/номлаш/ифодалаш интенциясига эга бўлган лисоний шахс дастлаб қиёслаш вазифасини бажаради, бу функциянинг адо этилиши аташ/номлаш/ифодалаш жараёнини бошлаб беради ва жараён узлуксизлиги атама/ном/ифоданинг оғзаки/ёзма шаклларда намоён бўлиши билан нисбий ниҳоясига етади. Перцепция жараёнида эса бу узлуксизлик ва узвийлик занжири тескари йўналишда ҳаракат қилади: эшитиш/ўқиш – қиёслаш/таққослаш/солиштириш. Демак, ҳар қандай семантик ўзаро мослик ёки номослик назарияси ёхуд концепцияси метафора талқинида қиёслаш/таққослаш/солиштириш амалиётидан узилиб кета олмайди – антик қиёслаш концепцияси ҳар қандай метафорологик таълимотнинг пойдевори сифатида қолаверади.

Биз Х.Ортега-и-Гассетнинг «метафора – онгинг алмаштириб бўлмас куроли, илмий тафаккур шаклидир... метафора – бу номнинг кўчиши»¹⁰ дейишининг ўзиёқ илмий тафаккур қиёсий таҳлил, метафорик тафаккур эса қиёсий диалектик фикрлаш жараёни эканлигини таъкидлаган деб биламиз. Бизнингча, метафорик маънодаги семантик беқарорлик унинг яшаш ва ривожланиш шартидир. Зеро, модомики, метафорик маъно барқарорлашар ва натижада шакл ва мазмун яхлитлиги вужудга келар экан, бу ижтимоий шартланган бутунлик учун метафорик моҳият ўтмишга айланади. Зеро, бугунги кунда *одам, хотин, эркак* каби ифодаларнинг вужудга келиши метафорик асосларда эканлигини ҳатто исботлашнинг ўзи мушкул.

Метафора ҳақида гап кетар экан, унинг иккиламчи номинация механизми эканлигини назарда тутиш лозим. Олдинги фаслда айтилганидек, иккиламчи номинация бирламчи ифодаларнинг талаб даражасидан тушиши натижаси эканлигини уқтириш лозим. Иккиламчи номинатив воситалар сирасида эса тадқиқ объектими бўлган эвфемизмлар марказий ўринни эгаллайди. Эвфемизация маданий қадриятларнинг тилда намоён бўлиши, маданий фаолият маҳсулидир.

Эвфемизмлар таснифи бўйича бажарилган тадқиқотлардан маълум бўладики, улар орасида мавзуий ва шаклий-маъновий турлар кўпроқ

⁹Грайс Г. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985, Вып. 16. – С. 217.

¹⁰Ортега-и-Гассет Х. Две главные метафоры // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 79.

ажратилади. Бироқ эвфемизмларнинг ҳосил бўлиш усуллари асосида социомаданий таянчли кўчимга асосланганлари кам. «Эвфемизм ҳодисаси билан шуғулланган тилшунос олимларнинг ҳар бири унинг турли белгиларига асосланган таснифларини ҳам у ёки бу даражада амалга оширишга ҳаракат қилишган. Ҳодиса бошқа лисоний бирликлардек серкирра бўлгани каби, бу таснифларда эвфемизмларнинг турли қирраларига эътибор қаратилган бўлиб, қўлга киритилган натижалар ҳам турлича. Бу турли-туманликлар қарама-қаршидек туюлса-да, аслида бир-бирини тўлдиришга хизмат қилишини таъкидлаш лозим.»¹¹

Метафорик эвфемизмларни атовчи ва ифодаловчи турларга ажратиш мумкин, бу ажратиш ҳар қандай ҳукм каби нисбийдир. Зеро, ҳар қандай номлаш замирида тасвирлаш ётганлиги каби, исталган тасвир номлашни вужудга келтиради. Масалан, илонга нисбатан қўлланадиган *арғамчи* ифодаси жониворни табулаштириш асосида вужудга келган эвфемизация маҳсули бўлиб, устувор номинатив вазифа бажариш билан бирга, бир вақтнинг ўзида ҳодисани тасвирлайди, характерлайди, яъни илоннинг шаклан арғамчидек узун бўлиши ва ўралиб ётиши, шунингдек, оёқлардан холи эканлиги ҳақидаги тасаввур ҳам пайдо бўлади.

Тавсифловчи метафора замирида маълум даражада номлаш/аташ интенцияси ҳам ётади. Масалан, *Авваламбор, бу бетамиз одамнинг, худо мия ўрнига суяксиз тил, илм ўрнига гап берган булбулигўёнинг баландпарвоз гаплари, аравани қуруқ олиб қочишлари гашига тегди* (О.Ёқубов) мисолида *булбулигўё* метафорик эвфемизми ўзбек тилидаги *маҳмадона*, *лаққи* ифодалари ўрнида қўлланган тавсифловчи атамадир. Бироқ *маҳмадона*, *лаққи* сўзлари тавсифловчи ва атовчи ифодалар бўлганлиги каби уларнинг алмаштирувчилари бўлган *булбулигўё* ифодаси ҳам аввало, тасвирлаш, қолаверса, номлаш вазифасини бажармоқда.

Ҳар қандай метафорик ифода ўз қўлланишининг ибтидосида тавсифлаш, характерлаш вазифасини бажаради. Лекин вақт ўтиши билан ифоданинг шакл ва мазмун яхлитлиги ижтимоийлашуви натижасида номлаш вазифаси устуворлашиб боради.

Метафора, хусусан, эвфемик метафора тил тараққиётининг муҳим воситаларидан биридир. Эвфемик метадоралар ёки метафорик эвфемалар тил лексикасини – маънодошлик қаторларини, кўп маънолилиқни, бўёқдор сўзлар сирасини тинимсиз бойитиб боради. Айниқса, инсоннинг ички ҳис-туйғуларини вербаллаштиришда эвфемик метадораларнинг роли беқиёс. Метафоранинг эвфемистик тури кўп ҳолларда гносеологик функция бажаради. Метафорик эвфемизмни, шунингдек, эвфемистик воситалар ёрдамидаги сўз ўйинининг мазмун-моҳиятини идрок этиш шахснинг қайси ментал муҳитга мансублиги, фикрий фаолиятига ҳам боғлиқ. Бу метафоранинг борлиқни билиш асосларидан бири эканлиги билан боғланиб кетади. Зеро, метафора борлиқни ифодалаш ва англашнинг лисоний-

¹¹Кадилова Х.Б. Абдулла Қодирийнинг эвфемизм ва дисфемизмлардан фойдаланиш маҳорати: Филол. фанл. номз. ...дисс. – Тошкент, 2009. – Б. 36.

когнитив усулидир. Ўтган асрнинг 70-80- йилларида бу муаммо А.Хили, Р.Харрис, А.Ортони, Р.Рейнольде ва бошқалар томонидан инглиз тили материаллари асосида атрофлича ўрганилган эди. Ж.Лакофф ва М.Жонсонлар метафорани билиш усули концепцияси сифатида талқин этишганлиги ҳам бежиз эмас.¹² Улар метафорани икки хил концептуал муҳитнинг кесимида вужудга келган учинчи концептуал сфера сифатида талқин қилишган.

Ишнинг учинчи бобида «**Метафорик эвфемизациянинг лингвокогнитив аспекти**» борасида фикр юритилган. Ҳар қандай тил миллий ўзига хосликнинг айнан ифодаси эмас. Акс ҳолда тиллараро таъсирланишдан, тилларнинг бир-биридан озикланиши, ҳеч бўлмаганда, тилларда сўз ўзлаштириш ҳақида гап бўлиши ҳам мумкин эмас эди. Лекин муайян тилда миллий ўзига хослик тўла-тўқис акс этади. Борлиқни лисоний акс эттириш, оламнинг лисоний-ижтимоий тасвирини бериш «мусаввир»нинг ўзи мансуб муҳит билан уйғунлик даражасига, этник қадриятларни ўзига қай даражада сингдирганлиги ва унинг барқарорлик даражасига, дунёқараши ва тафаккурида мафкуравий бўшлиқнинг мавжуд/мавжуд эмаслигига боғлиқ. Борлиқнинг лисоний қиёфа касб этиши ўта мураккаб ва кўп босқичли жараён бўлиб, у қатъий ва узлуксиз кечадиган барқарор алгоритмга эга. Бу алгоритм ўзига хос универсалия бўлиб, ҳар қандай тил учун бир постулат эканлиги билан характерланади.

Метафорик эвфемистик қурилма асосий ахборот мазмуни ва унинг устида қаватланган коннотатив маънодан иборат. Аслида ахборот эвфемистик коннотатив маъно билан мураккаблашиб, коннотатив маънолар сирасида метафорик образга асос бўлган салбий ёки ижобий мазмундан бири етакчилик қилади ва коннотатив вазифанинг йўналишини белгилайди. Коннотатив образ мақомидаги метафорик объект унинг эвфемик маънога асос бўлган денотатив ёки коннотатив асосидир. Масалан, *Арғамчига эҳтиёт бўл, унинг ишни бажариб, қочиб кетаётанлигини билиб қоласан, холос* гапини олайлик. Гапда метафорик образ – арғамчи. Бу образ шартли белги. У шаклан илонга ўхшаганлиги учун метафорик образ сифатида танланган. Бироқ образ сифатида танланиши учун шунинг ўзи етарлими? Шакл модиюнчи нигоҳимиз учун бирламчи ва асосий. Лекин ёрдамчилар ҳар доим асосийга нисбатан тобе бўлганлиги ва усиз воқелана олмаганлиги каби, асосий ҳам, ўз навбатида, ёрдамчиларсиз моҳиятини намоён қила олмайди. Шу маънода эвфемистик ифодадаги шаклий белгига кўмакчилик қилувчи ва уни реаллаштирувчи қатор белгилар бор. Улар арғамчининг нарса-буюм сифатида жонсизлиги, хавфсизлиги, инсон учун фойдалилиги ва тақдирининг инсон кўлида эканлиги. Эътибор қилинса, аслида шаклий образга асосланган эвфемистик ифода ҳозиргина саналган маънолардан узилган ҳолда тафҳим ва талқин қилиниши мумкин эмас. Бир қарашда фақат шаклга асослангандек туюлган метафорик образ аслида онг остимизда ётган қўшимча белгилардан холи ҳолда кўзда тутилган маъно ва вазифани ифодалашга қодир эмас.

¹²Лакофф Д., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. – М., 1990. – С.387

Шунингдек, метафорик образ асосидаги эвфемик ифода бу асосий ва кўшимча маъноларни яхлитликда ҳаракатга келтирувчи «кўркувни пардалаш» функционал қийматиға ҳам эгаки, агар ушбу вазифа учун юқоридаги маънолар ишламаса, уларнинг мавжудлигиға путур етади. Кўркув, уят, йирганиш, ҳурмат каби эвфемистик асослардан бириға эга бўлмас экан, сўз ёки бирикма эвфемик вазифани уддалай олмайди. Шунингдек, нутқий вазият ва шароит ҳам ифоданинг эвфемик қувватини яққол кўрсатади. *Арғамчи* сўзи илоннинг янги метафорик асосидаги кўчма ифодаси сифатида тилда ўрнашиб қолса ва ижтимоийлик касб этса, кўркувни ифодалаш ёинки пардалаш нуқтаи назаридан *илон* сўзига тенглашиб қолса, эвфемистик вазифа кучсизланади. Ёхуд илон мавжуд ёки сероб бўлган жойда ифода нутққа кўчса, унинг *илон* сўзининг табулашиши ва *арғамчи* ифодасининг эвфемалашуви кучаяди. Демак, муайян вазият ва шароит эвфемикликнинг даражасини кўрсатувчи, умуман олганда, соф эвфемик моҳиятни намоён қилувчи омиллардан ҳисобланади. Масалан, боғда, ғорда ёки кўл/зовурда бўлганда табуистик тафаккурға мойил шахслар кўркув натижасида арғамчи ёки бошқа шунга ўхшаш эвфемистик ифодаларни қўллайдилар. Бундай ҳолда метафорик эвфемик образ бор кўлами ва қуввати билан «ишлайди». Қандай бўлишидан қатъий назар, тил эгалари онгидаги метафорик эвфемистик образлар табуланаётган, айтилиши ноқулай ифодаларнинг ўрнини алмаштириш, уларнинг денотатив маъноларини сақлаш, янги коннотатив бўёқ бериш, эски ифода ўрниға кўйилаётган янги иллюстратив асос сифатида намоён бўлади. Метафорик эвфемик ифода қўлланилишида табунинг жонлилик, ишлаётганлик даражаси эвфемизмнинг предикатив мазмуни даражасини белгилайди. Метафорик эвфемик образ айрим ҳолларда кўп маънолилик моҳиятиға ҳам эга бўлиши мумкин. Маълум бўладики, ҳар қандай окказионал метафорик эвфемик ифодада икки қатламға хос вазифа уддаланади ва улар ўзаро зоҳирийлик ва ботинийлик муносабатларида бўлади. Зоҳиран эвфемистик маъно ифодаланса, ботинан предикатив мазмун англашилиб туради.

Борлиқ серқирра ва моддий олам уч ўлчамлидир. Атрофимиздаги олам миқдорий ва сифатий белги-хусусиятлар мажмуидан иборат бўлиб, бу белги-хусусиятларни ўзлари тавсифловчи объектлардан холи тасаввур ва талқин қилиб бўлмайди. Метафоризация жараёнида объектнинг серқирралиги, сифатий ва миқдорий белги-хусусиятларнинг беададлиги концептуаллаштиришнинг «вось майдони»да эркин йўналишларға эгалигини кўрсатади. Бунда фақат когнитив механизмларнинг маълум бир қонуниятлар асосида тўғри ишлаши концептуал метафорик сценарийнинг мукамаллигини таъминлайди.

Замонавий фан барча ақлий қобилият, ижод ва образли фикрни метафорик тафаккур ва метафорик билимға боғлайди. Когниция давомида субъект ўз хотираларини ишға солади, кўпинча мантиқан бир-биридан йироқ икки объектни аниқлаб, уларни шартли маъновий «ип»лар билан боғлайди – метафорани ҳосил қилади. Пировардида, тафаккур маҳсули реал мулоқот жараёниға кўчади: сўзловчи метафоризация асосида метафорик образини

яратади, бу образ эса, албатта, мавжуд ва барқарорлашган билимлар устида шаклланади.

Тил когнитив жараёни ҳосил қилувчи асосий воситалардан биридир. У инсон сифат ва хусусиятларининг бошқа турларга қараганда тафаккурни, қабул қилишни, хотира, масалалар ечими, ақл ва қобилиятни кўпроқ тақозо этади ва ишга солади.

Когнитив нуқтаи назардан метафорик маъноли қурилма (масалан, *гул қизи*) нинг ахборот таркиби унга асос бўлган ботиний предикат (*У гулнинг қизидир*) ифодалайдиган ҳукмий белги ва субъектнинг муносабати (гўзалликни кучайтириш) маҳсули бўлган «бир тутам» коннотатив маъно мажмуидан иборат. Коннотатив маънонинг энг муҳими эса метафорик маъно таркибидаги ижобий (*гул қизи*) ёки салбий (*ғилоф бандаси*) муносабатни кўрсатувчи семадир.

Замонавий антропоцентрик лингвистикада тил далилларини шу тилда сўзлашувчи халқ, элат, этнос, социумнинг маданий қадриятлари билан боғлиқ ҳолда ўрганиш кучаймоқда. Миллий-маданий қадриятлар талқини сирасида алоҳида ўрин тутадиган барқарор маданий-миллий тасаввурлар – стереотипларни ўрганиш борлиқ лисоний тасвирининг вужудга келиш омилларини очиш ва талқин қилишда муҳим роль ўйнайди.

Этник стереотиплар шу қавм билан боғлиқ билим ва қадриятлар асосида шаклланади. Этник қадриятлар миллий қадриятлардан устуворлиги ва барқарорлиги билан характерланади. Этник стереотип деганда, «у ёки бу этносга мансуб кишиларнинг аксарияти учун хос бўлган стандарт тасаввур ва ўлчамлар назарда тутилади».¹³ Масалан, «қабр» тушунчасининг эвфемик ифодаси бўлган *уй* сўзи ана шундай этник стереотипга мисол бўла олади. Аслида қабрни уйга ўхшатиш барча туркий халқларда мавжуд дейиш мумкин:

*У нимадир, дарвозасиз қалъадир,
У нимадир, деразасиз бинодир,
У нимадир, бир-биридан аълодир,
Шоир бўлсанг, шундан бизга хабар бер!*

(Махтумқули, «Савол-жавоб»)

Лекин Ўзбекистоннинг жанубий ва марказий ҳудудларида бу стереотип фаол ва кўпроқ оммалашганлиги билан характерланади.

Уй – эвфемик ифода. Унда ўлимдан кейинги ҳаёт ҳақидаги тасаввурлар стереотипи уйғунлашган. «Қабр» тушунчаси *уй* ҳақидаги тасаввурлар билан уйғун ҳолатда намоён бўлади. *Уй* иккиламчи номинацияси ўзининг асл денотатив мазмуни мундарижасини «қабр» тушунчаси мағзи билан бойитган ҳолда ҳар икки тушунчадан икки марта салмоқли ифода эта олиши билан характерлидир.

¹³Крысин Л.П. Этностереотипы в современном языковом сознании: к постановке проблемы // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2003. – С. 458.

Миллат ва элатларнинг хусусиятлари ҳақидаги тасаввурлар, стереотиплар асосида вужудга келган метафорик эвфемик ифодалар тилимизда кўплаб учрайди.

Жаҳон халқлари онгида иккинчи жаҳон урушида миллион-миллион бегуноҳ кишиларнинг ёстиғини қуритган немис-фашист босқинчиларининг хунрезликларини унутмайди. Натижада миллатлар онгида раҳмсизлик, шафқатсизлик, қонхўрликнинг янги тимсоли вужудга келди. Бугунги кунда кишиларимиз бераҳм кишиларга нисбатан *фашист* ифодасини қўллаётганлигига кўплаб дуч келамиз.

Этник ва миллий хусусиятлар мужассамлашган стереотиплар асосида метафорик асосдаги қатор эвфемистик воситалар шаклланган.

Инсон тафаккури умумийликларни идрокий таҳлил қилиш, аналитик муносабатда бўлиш, синтетик умумийликларни тармоқлаш, дедуктив таҳлил йўлидан бориб нарса ва ҳодисаларнинг моҳиятини парчалаш йўли билан жараён ва структура ҳақида тўлақонли тасаввур ҳосил қилиш усулларида унумли фойдаланади. Бунда когнитив гештальт назариясига доир қарашлар методологик таянч вазифасини ўтайди.

Лингвокогнитологиянинг марказий категорияси концептдир. Концептнинг тафаккур бирлиги, тушунча мантикий ҳодиса, маъно эса концепт ва тушунчанинг мағзи эканлиги когнитологияга дахлдор барча мутахассислар томонидан эътироф этилмоқда ва, бизнингча, аксиома даражасига кўтарилган бу ҳолатни асослаш учун манбаларга ҳавола бериш шарт эмас. Тилшунослар томонидан семантик-когнитив таҳлил йўналиши сифатида қаралаётган лингвокогнитология ҳам, албатта, когнитив категориялар бўлган бошқа скрипт, сценарий, гештальт, фрейм каби ҳодисалар билан ҳам иш кўради. Аммо уларга юқорида айтилганидек, «тил→концепт» тамойили асосида иш кўриш хос бўлади.

Персонификация метафорик кўчимнинг ўзига хос кўринишларидан биридир. Шу билан бирга, метафорик кўчма маъноли ифоданинг шахс ёки шахслар гуруҳини, социал қатлам ёки социал уюшмани ифодалашни замирида эвфемизация ётади. Персонификациянинг икки кўринишини кузатиш мумкин:

а) жонсиз ҳодисаларни жонлига уйғунлаштириш орқали объект ҳақида таъсирчан ифодани вужудга келтириш;

б) жонсиз ҳодисаларни жонлига уйғунлаштириш орқали таъсири кам ифодани вужудга келтириш.

Иккинчи ҳолатда метафорик эвфемизация вужудга келади. Давлат, мамлакат, ташкилот, муассаса номларининг персонификациялаштирилиши эвфемизация учун ҳам хизмат қилади. Фреймал таҳлилда давлат, мамлакат, ташкилот, муассаса номлари шахслантирилиши (персонификациялашуви) яққол кўзга ташланади. Қадимдан кишилик жамияти одамларга ўхшатиб келинган ва ҳозир ҳам шу стереотип ижтимоий тафаккурда сақланиб

келади.¹⁴ Масалан, *АҚШ, Россия, Туманли Албион, Ўзбекистон, Украина* каби ифодаларга шахс семаси юклатилади. Мисолларга мурожаат қиламиз. 1. *Евросоюз объявил ещё пакет санкций против РФ* (АиФ, - № 29, 2014). 2. *Только на охрану семей каждого из них [экс-президентов] США тратятежегодно 500 тыс. долларов* (АиФ, -№1. 1999). 3. *Впервые со времён Второй Мировой войны США, образно выражаясь, «закрыли границ – ввели усиленный досмотр транспорта и грузов.* (Изв., -№215, 2001). Бунда ўхшатиловчи объект ва инсон антропоморфик метафорик фреймни ташкил қилади:

ДАВЛАТ, МАМЛАКАТ, ТАШКИЛОТ, МУАССАСА = ИНСОН

Давлат, мамлакат, ташкилот, муассаса персонификация қилинар экан, унга инсонга хос бўлган барча биологик, социал хусусиятлар тиркалади. Масалан, *Ўзбекистон бунди чуқур ҳис қилади, Малайзияга ҳамдардлик билдирилди, Россия қўл қовуштириб тура олмайди* ва б.

Юқорида келтирилган мисоллардаги давлат номлари шу давлатнинг ҳукумат аъзоларини, давлат маъмуриятини ёки халқини назарда тутлади. Лекин кўп ҳолларда шахс ёки кишилар уюшмасини очик айтмаслик одоби ва баъзан публицистик услуб талаби бошқа ифодаларни эвфемистик қўллашни тақозо қилади.

Ҳар бир фрейм катта матндаги тасвирлардан синтезланади. Ушбу матнда ифодаланган концептнинг моҳиятини очиш қуйидаги мураккабликлар билан дахлдор:

- а) ифодаларнинг метафориклиги;
- б) метафоранинг эвфемиклиги;
- в) таркибий қисмларнинг узлуксизлиги;
- г) матннинг дискретлиги.

Бу тўрт омилни яхлит ҳолда таҳлил унсури сифатида олиш концептнинг фреймал таҳлилида кутилган натижаларни беради.

Ишнинг тўртинчи бобида «**Метафорик эвфемизациянинг социал ва прагматик аспекти**» кўриб чиқилган.

Тилнинг социал хосланиши масаласи ўтган аср ўрталаридан тил ва жамият муаммосининг таркибий қисми сифатида социал лингвистика соҳаси ўрганиш объектдан социалингвистиканинг тадқиқ манбаига айланиб борди. Шу даврдан бошлаб социалингвистика социал лингвистикадан фарқланиб, тил ва социум муаммоси билан шуғуллана бошлади. Социал структурага қарашларнинг ўзгариши билан тил ва социум масаласига социал-психологик ёндашувлар жонлана бошлади. Социал структураларнинг вертикал – поғонавий тармоқланишлари ва горизонтал – энига (жинс, ёш) кенгайишлари масалалари билан боғланиб кетадиган социал-психологик тадқиқотлар тил ҳодисаларига ҳам ушбу структурага мувофиқ равишда кўп аспекти ҳодиса сифатида муносабатда бўлишга олиб кела бошлади. Тилни «тил ўзида», «тил тил учун» тамойиллари асосида тадқиқ қилиш ўз даврининг ижтимоий

¹⁴Лагута О.Н. Метафорология: теоретические аспекты. – Новосибирск: НГУ, 2003. Ч.І. 114 с. – Ч.ІІ. – С.138.

буюртмаси сифатида тил қурилишини шахс ва вазият омилларидан ташқарида текшириб, унинг соф онтологик моҳиятини очиш имконини берган. Шахсий социал омиллардаги «статиклик ва динамиклик» яхлитлиги шахсий прагматик омиллардаги «динамиклик ва статиклик» яхлитлиги билан тескари пропорционалдир. Бошқача айтганда, социал омил таркибида статиклик белгиловчилик қилиб, динамиклик унга ёндош ҳодиса бўлса, прагматик омил таркибида динамиклик ўз ва тўғри маъносида устуворлик қилади ва статиклик уни характерловчи, лекин моҳиятга таъсир қилмайдиган даражадаги репрезентамен вазифасини бажаради. Умуман олганда, социал омилдаги статиклик учун динамиклик хоссаси, прагматик омилдаги динамиклик учун статиклик хоссаси репрезентаменлик қилади.

Лексемалар метафорик маъно ифодалашга хосланганда, айниқса, жамиятдаги юқори ва қуйи табақаларнинг социал муносабатларини эвфемик усулда кўрсатиш устуворлашганини кўриш мумкин.

Миллат борлиқни айрича, ўзича кўрар экан, тил ҳодисаларининг метафорик қўлланилишида, айниқса, шу йўсинда уларнинг эвфемистик маъно ифодалашларида миллий маданиятнинг ёрқин намоёишини кўрамиз.

Метафорик эвфемизмларнинг нутқий қўлланилишида прагматик омилларнинг роли анча юқорилиги кўзга ташланади. Бу уларнинг табиатидаги икки ҳолат билан боғлиқ:

а) кўчма маъно;

б) эвфемик қўлланиш.

Икки ҳолат ҳам прагматик омилларнинг лисоний моҳиятларнинг нутқий воқеланишидаги таъсиринининг устуворлигини кўрсатади.

Лексеманинг метафорик эвфемистик қўлланилиши унинг барқарор семантик моҳиятидаги доминанта ёки перифериал семалардан холи бўлиши мумкин эмас. Акс ҳолда семантик узилиш натижасидаги омонимлик вужудга келган бўлур эди.

Лисоний бирликларнинг метафорик эвфемизация шаклида қўлланилиши тил имкониятлари ўрни ва ролининг ўзига хос тарзда мўътадиллигидан далолат беради. Бундаги икки ҳолатга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Биринчи ҳолатда метафорик кўчма маъноли бирлик эвфемик қўлланилишида лексеманинг лисоний моҳиятидан унчалик узоқлашмаган бўлади, яъни барқарор семантик моҳиятнинг нутқий жузъийлашуви кўзга ташланади, холос. Иккинчи ҳолатда эса асос ва ҳосила маъно орасидаги алоқа нисбатан кучсизланади ва сўзнинг ҳосила маъноси моҳияти соф прагматик омилсиз мутлақо англашилмайди. Масалан, А.Омонтурдиевнинг таъкидлашича, кўрмоқ феълнинг «интим алоқада бўлмоқ» метафорик эвфемик маъносини англаш учун реаллаштирувчи прагматик омилларга эҳтиёж анча кучлилигини кўрамиз. Бироқ бўлмоқ феълнинг шундай маъноини англашиши учун лисоний омиллар (масалан, билан кўмакчиси) нинг ўзи етарли ва модификацион восита вазифасини тўлиқ ўтай олади.

Эвфемик воситаларнинг қўлланилишида нутқий вазиятнинг ўрни ва роли алоҳида таъкидга муҳтож эмас. Уларнинг нутқий вазиятдан келиб чиқиб қўлланилиши бошқа омиллардан юқорироқ даражада намоён бўлади.

Айниқса, ўлим ҳақидаги хабарни ифодалайдиган *ўлмоқ*, *вафот этмоқ* бирликлари бевосита ўлим вазияти билан боғланмайди. Бошқача айтганда, мотам ёки таъзия вазиятида ушбу сўзларнинг ишлатилиши мумкин эмас ва бу табуизация билан боғлиқ. Ҳодисанинг бошқа муқобиллари эса аксар ҳолларда ўлим вазияти билан боғлиқ ҳолда қўлланилиб, уларнинг кўпчилик қисми метафорик моҳиятга эгаллиги билан характерланади. Тадқиқотчи Х.Қодированинг таъкидлашича, Абдулла Қодирий асарларида қўлланган, «ўлмоқ» тушунчасини ифодаловчи 22 та эвфемик воситадан 16 таси эвфема ҳисобланади: *бу дунёи фонийдан видо қилмоқ*, *дунё билан видолашмоқ*, *дунёдан кетмоқ*, *дунёдан кўчмоқ*, *дунёдан ўтган*, *жойи жаннатда бўлмоқ*, *жон бермоқ*, *қазо қилмоқ*, *қаро тупроққа қўшилмоқ*, *қон бермоқ*, *қулоғи остида қолмоқ*, *мангулик уйқуга кетмоқ*, *саодат қучоғига кирмоқ*, *сўнги соати етмоқ*, *тобутга олинмоқ*, *ёшини яшаб*, *ошини ошамоқ*.¹⁵ Бу эвфемизмларнинг аксарияти эса метафориклиги билан характерланади. Метафорик эвфемизмларнинг прагматик хосланишида нолисоний омилларнинг яхлитлиги ва ҳамкорлиги янада ёрқинроқ намоён бўлади.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, метафорик эвфемик воситалар прагматик ва социал хосланиш хусусиятининг юқори даражаси билан характерланади. Прагматик ва социал хосланиш орасида шахс категорияси боғловчи бўлган вазифасини бажаради. Шахс категорияси икки мазмундан бирида намоён бўлади:

- а) шахс омили;
- б) шахсий омил.

Шахс омили (фактор человека) шахснинг социал хусусиятларини ўзида камраб, социал реаллаштирувчи восита саналади.

ХУЛОСА

1. Ҳар бир этник муҳитда мулоқот ўзига хос, у жонли ва динамик система, таркиби ва қурилиш структураси гетероген, ташкил этувчи муносабатлари мураккаб. Мулоқот системасида қўлланиладиган тил бирликлари моҳиятини бутун мураккаблигида – мулоқот муҳити, социал-маданий ва лисоний омиллар яхлитлигида лингвомаданий таҳлил қилиш ва тадқиқотларни «соф тил» тадқиқидан интеграл таҳлил даражасига олиб чиқиш назарий ва амалий аҳамиятга эга.

2. Мулоқот маданияти даражаси сўзлашувчиларнинг ички маданияти, нутқ одобига риоя қилиш асосида ўз коммуникатив мақсадига эришиш, тилнинг миллий муҳит билан боғлиқ ҳолда шаклланидиган ва ривожланидиган, дунёдаги барча тилларда тасвирнинг латофатини таъминлайдиган эвфемик воситалардан унумли фойдаланишида намоён бўлади.

¹⁵Қадинова Х.Б. Абдулла Қодирийнинг эвфемизм ва дисфемизмлардан фойдаланиш маҳорати: Филол.фанлари номз. ...дисс. – Тошкент, 2012. Бу мисоллар тилшунос А.Омонтурдиев тадқиқотларида ҳам берилган: Профессионал нутқ эвфемикаси. – Т.: Фан, 2006.

3. Эвфемистик восита табу туфайли янги қиймат касб этади. Эвфемизацияни унинг маҳсули билан боғлиқ равишда турлича баҳолаш мумкин. Мулоқот муҳити, мулоқот вазияти ва маданияти эвфемизация жараёнини содир қилади. Эвфемизмлар ижтимоий-сиёсий хосланган, ҳар бир ижтимоий тузумда эвфемизация ҳодисаси муҳит билан боғлиқ равишда кечади.

4. Нутқий эвфемизация учун янгининг эскириши, янгилик ва эскилик орасидаги зиддият, уят ва кўрқув ҳисси, ижтимоий тақиб ва йирганиш асос бўлади. Шахснинг ифодадан қоникмаслик ҳисси эвфемизацияни содир қилади. Қоникмаслик коммуникация сифатини таъминлаш учун илк қадам. Тил воситаларининг танланиши ва қўлланиши ҳамсуҳбатга таъсир қилиш, уни бош мақсад учун хизмат қилдиришдан иборат, эвфемизация ўзликни намоён қилиш воситаси сифатида тингловчида вужудга келиши мумкин бўлган коммуникатив ноқулайликнинг олдини олади.

5. Миллий дунёқараш тилнинг метафорик таянчлари билан уйғун, у иккиламчи номинация механизми ва маҳсули, бунда эвфемизмлар етакчи ўринни эгаллайди. Унинг метафорик кўриниши миллий-ментал нигоҳнинг борлиқни акс эттиришида кўринади. Метафорик эвфемизация маданий қадриятларнинг тилда намоён бўлиши, бундай эвфемаларда аниқлик, таъсирчанлик, жозибadorлик, нарса-ҳодисалар ўртасидаги мавҳум муносабат ҳам кузатилади.

6. Эвфемик метафоралар ёки метафорик эвфемалар тил лексикасини – маънодошлик қаторларини, кўп маънолиқликни, бўёқдор сўзлар сирасини тинимсиз бойитиб боради. Метафоранинг эвфемистик тури кўп ҳолларда гносеологик функция бажаради. Когнитив метафорик эвфемизмлар унинг анъанавий муқобиллари билан қиёсланган ҳолда тилдаги нозик фарқларни вужудга келтиради,

7. Метафорик эвфемизмнинг мазмун-моҳиятини идрок этиш шахснинг қайси ментал муҳитга мансублиги, фикрий фаолиятига боғлиқ. Ижодий ва образли тафаккур, тафаккур маҳсулини ифодалаш сифати метафорик фикрлаш даражаси билан белгиланади. Тил эгасининг когниция даражаси ва интеллектуал қобилияти метафорик эвфемизмда ўз аксини яққол кўрсатади. Айниқса, муваққат когнитив метафорик эвфемизмни яратишда лисоний билим, заковат ва нутқий малака ҳамкорлиги аҳамиятли.

8. Метафорик эвфемистик қурилма асосий ахборот мазмуни ва унинг устида қаватланган коннотатив маънодан ташкил топади. Ахборот эвфемистик коннотатив маъно билан мураккаблашади, коннотатив маънолар сирасида метафорик образга асос бўлган салбий ёки ижобий мазмундан бири етакчилик қилади. Коннотатив маънонинг кучайиши денотатив ва функционал маъноларнинг сусайиши эвазига содир бўлади.

9. Тил – когнитив жараёнини ҳосил қилувчи асосий восита. У тафаккурни, хотира, масалалар ечими, ақл ва қобилиятни кўпроқ тақозо этади ва ишга солади.

10. Этник стереотиплар шу қавм билан боғлиқ билим ва қадриятлар асосида шаклланади. Этник қадриятлар миллий қадриятлардан устуворлиги

ва барқарорлиги билан характерланади. Миллат ва элатларнинг хусусиятлари ҳақидаги тасаввурлар, стеротиплар асосида вужудга келган метафорик эвфемик ифодалар тилда кўп. Стереотипнинг кўламига қараб ушбу стереотип асосида қўлланган метафорик ифоданинг ҳам маъно хусусияти ранг-баранг ва тармоқланган.

11. Этник тасаввурлар тилнинг ифода имкониятини кенгайтиради. Аниқ ва барқарорлашган тасаввурлар асосида шаклланган стереотиплар зоҳиран боғлиқ ва яқин бўлмаган сўзларни ўзаро системавий муносабатга киритади, уларнинг субстанциал моҳиятини муҳит, шароит ва бошқа омилларга боғлиқ равишда модификация қилади.

12. Тил бирликларининг концептуал имконияти – уларнинг ўз семантик кўлами билан қандай концептларнинг моҳиятини намоён қила олишидир. Лисоний ёки нутқий ифода серқирра ва полифункционал табиатга эга, ўз семантик кўламининг кенглик даражасига боғлиқ равишда турли концептуал моҳиятларнинг репрезентатори мақомида бўлиши мумкин.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC DEGREE
PhD.27.06.2017.Fil.05.02 AT FERGHANA STATE UNIVERSITY**

ANDIZHAN STATE UNIVERSITY

RUSTAMOVA DILRABOKHON ABDURAHIMOVNA

**LINGUO-CULTURAL AND SOCIO-PRAGMATIC ASPECTS OF
METAPHORICAL EUPHEMISMS**

10.00.11 – Theory of language. Applied and computer linguistics

**DISSERTATION ABSTRACT FOR DOCTOR OF PHILOSOPHY (PhD) IN
PHILOLOGICAL SCIENCES**

Ferghana - 2018

The theme of PhD dissertation is registered by Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministry of the Republic of Uzbekistan under the number № B2017.1.PhD/Fil109.

The dissertation has been prepared at Andizhan State University.

The abstract of the PhD dissertation is posted in three (Uzbek, English, Russian (Resume)) languages on the website of Fergana State University (www.fdu.uz) and on the website «ZiyoNET» Information-educational portal (www.ziynet.uz).

Scientific advisor: **Shahabitdinova Shohida Khoshimovna**
Doctor of Philological sciences, Professor

Official opponents: **Raupova Laylo Rahimovna**
Doctor of Philological sciences

Yusupova Shoirra Batirovna
PhD in Philological sciences, docent

Leading organization: **Namangan State University**

Defense of the Dissertation will take place on «__» _____ 2018, at _____ p.m. at a meeting of Scientific Council PhD.27.06.2017.Fil.05.02 under Fergana State University (Address: 19, Murabbiylar Street, Ferghana, 100151. Tel: (99873) 244-66-02; fax: (99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz).

Dissertation could be reviewed information-resource center of Fergana State University (registration number ____). Address: 19. MurabbiylarStreet, Ferghana, 100151, Tel.: (99873) 244-71-28.

Dissertation abstract sent out on «__» _____ 2018.
(Mailing report number ____ on «__» _____ 2018).

Sh.M. Iskandarova
Chairman of Scientific Council
Awarding scientific degree, Doctor of
Philological sciences, Professor

S.O. Solijonov
Secretary of Scientific Council
Awarding scientific degree, PhD in
Philological sciences, docent

S.M. Muminov
Chairman of Scientific Seminar at the
Scientific Council awarding scientific
degree, Doctor of Philological sciences,
Professor

INTRODUCTION (Abstract of the doctor of philosophy (PhD) in philology)

Actuality and necessity of the dissertation theme. The world linguistics has always been interested in the problem of reflecting people's imagination and outlook in language. That is why in each phase of our science a number of scientific investigations were carried out, and certain branches of linguistics dealt with it. Scientists of different fields have acknowledged that Globalization, which is one of the peculiar features of the contemporary world, as a factor having certain influence on national peculiarities of nations of the world. In this respect, scientists and politicians are paying more attention to the peculiarities of the value of the cultural-civilized differences among nations. Investigating the language units from social-pragmatic and lingua-cultural point of view of has become one of the main directions of contemporary linguistics.

Paying greater attention to language and culture, language and spirituality, language and communication relations in the world linguistics in general shows that the question of investigation of metaphorical euphemisms reflecting these relations is also very important. One of the peculiar features of the language is euphemistic use of its units. Euphemistic phenomena reflect the unity of language and culture. They are closely connected with the coming into being and growing of national-cultural peculiarities. As linguistics has turned to investigation of speech peculiarities of verbal opportunities on anthropocentric basis, here, it is pointed out that scientific investigation of euphemisation in close connection with metaphorisation which is characterized by one more very national nature has very important importance.

In linguistics of our country the problems of reserving and showing national culture and spirituality in language units occupies one of the central places. Here language, national culture, national mentality, national outlook and enlightenment are interpreted in unity. Nowadays, special attention is being paid to «...developing scientific research and innovational activity, thorough support of skilled youth's participation in this process, creative ideas and designs»¹. This condition shows that mastering the inner potentials of the language, improving the national culture and inculcate in the minds of the youth have special importance.

This dissertation serves in fulfilling the tasks maintained by the decree of the President of the Republic of Uzbekistan «About Strategy of Action of Further Development of the Republic of Uzbekistan» of February 7, 2017, decree PD - 4958 «About Further improvement of Post Graduate Education» of February 16, 2017, decree of the President of the Republic of Uzbekistan PD- 2909 of April 20, 2017 «About Measures of Improving Higher Education», decision DCM 304 of May 22, 2017 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan «About Further improvement of Post Graduate Education» and other legal documents concerning the very type of activity.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси (prezident.uz/uz/lists/view/137).

Connection of the research with the main principle directions of development of science and technology of the Republic. The very research is done in the framework of priority directions of development of science and technology I. «Ways of forming and fulfilling the system of innovational ideas in developing the informational society and democratic state socially, legally, economically, culturally, spiritually and educationally.»

Degree of investigation of the problem. Learning euphemistic phenomena has a many century history in the world linguistics. A number of scientific works have been carried out in the world and Uzbek linguistics.² Valuable ideas were given about different features and about the ways of formation of euphemisms. Besides, many works about this matter discuss slightly the object of our investigation. But appearing of euphemisms, cognitive basis of their formation, lingua-cultural peculiarities of their usage have not been a theme for a special research, have not been learned in a monographic way. All these show the actuality of disclosing cognitive features of metaphoric method taking part in the process of euphemisation and investigating it in connection with national-mental environment.

Connection of the research with the plan of scientific research works of higher educational establishment where it has been carried out. The research is included to the prospective plan of «Systematic and pragmatic research of Uzbek» of Andizhan State University. Dissertation has been done on the basis of projects in the framework of state fundamental programs of ИТД-1-57 «Working out the Project of Elaborative Directions of Uzbek» (2012-2014) state practical scientific technical research, А-1-39 «Working out a Project of Creating Uzbek Practical Psycho-linguistics» (2014-2017), ОТ-Ф1-18 «Working out Methods and Methodology of Forming Public Language Culture» (2017-2020).

The aim of the research. The main aim of the dissertation is to investigate the process of formation of euphemisms phenomenon in metaphorical ways and its cognitive aspects.

The tasks of the research. The main aim can be achieved by fulfilling the following main tasks:

interpretation of the phenomenon of ecumenism on the basis of the principle of the unity of language and culture;

disclosing lingua-cultural essence of metaphoric euphemisms;

bringing light upon cognitive features of euphemisms;

² Артюшкина Л.В. Семантический аспект эвфемистической лексики в современном английском языке: Автореф. дисс...канд.филол.наук. – М., 2002; Бушуева Т.С. Прагматический аспект эвфемизмов и дисфемизмов в современном английском языке: Автореф. дисс...канд.филол.наук. – Смоленск, 2005; Бойко Т.В. Эвфемия и дисфемия в газетном тексте: Автореф. дисс...канд. филол. наук. – М., 2005; Бердова Н.М.Эвфемизмы в свете теории вторичной номинации: Автореф. дисс... канд.филол.наук. –М., 1998; Крысин Л.П. Эвфемизмы с современной русской речи. Русский язык конца столетия. – М.: ЭКСМО, 1996; Исматуллаев Н. Эвфемизмы в современном узбекском языке: Автореф.дисс...канд.филол.наук. — Т., 1963; Омонтурдиев А.Ж. Эвфемик воситаларнинг функционал хусусиятлари: Филол.фанлари номзоди... дис. — Тошкент, 1997; Профессионал нутк эвфемикаси (чорвадорлар нутки мисолида): Филол.фанлари д-ри...дисс. – Тошкент, 2009; Қодирова Х.Б. Абдулла Қодирийнинг эвфемизм ва дисфемизмдан фойдаланиш маҳорати: Филол.фанлари номзоди... дис. – Тошкент, 2012.

give an account of the semantic peculiarities of metaphoric euphemisms.

The phenomenon of euphemism is **the object** of the research.

The subject of the research is lingua-cultural, cognitive and semantic features of metaphorical euphemisms.

The methods of the research. Methods of characterizing, componential, lingua-cultural and pragmatic analysis were used in the research work.

The scientific novelty of the research are the following:

nominative and expressive types of metaphoric euphemization have been found out against the background of gradual opposition between usual expressions and euphemic expression;

national, cultural and semantic features of denotative –connected with object and connotative – connected with attitude metaphorisation in euphemisation have been found out;

the place of euphemisation in the world verbal stage in the condition of international and ethnic communication, the role in improving skills of effective and clever usage of expressive means, metaphorical methods, cognitive aspects of the result of similar and different dialectics of formation have been disclosed.

in such attitude as introducing words of national-cultural stereotypes and metaphorization which are not connected externally to systematic relation, the role of national-cultural imagination in metaphoric euphemization have been shown.

Practical results of the research are the following:

It is grounded that conclusions made as a result of socio-pragmatic and lingua-cultural investigation of metaphoric euphemisms give important scientific theoretical information, that they can serve for organizing theoretical and practical courses on stylistics and pragmatics, for improving textbooks and manuals.

The authenticity of the results of the research. The material analyzed in the work made it possible to make conclusions on the universal features of the language. Their validity is explained with methodical completeness, clearness of the questions put forward and conformance of the results by foreign specialists.

Scientific and practical importance of the work. The results and scientific conclusions can be used in scientific researches on pragmatics and theoretical linguistics. The material of the research help the investigate national-cultural stereotypes and the problem of metaforization. Besides, scientific-theoretical conclusions made in accordance with the results of analysis of the theme of the dissertation serve for the improvement of skills of using the language practically in the process of education.

Practical importance of the dissertation is also marked with the possibility of using its results in learning such sciences as «Basis of Rhetoric», «Pragmatic linguistics», «Stylistics» and some other fields of applied linguistics. It can also be a material for scientific and practical researches.

Implementation of the results of the research:

from the main conclusion of the research of lingua-cultural and social-pragmatic aspect of metaphoric euphemisation were used in the state grant of «PAISA» carried out according to the formation of language corpus in cooperation

of Pisa University of Italy with and «Laboratory of Computer linguistics» (Confirmation of implementation, University of Pisa: 14.12.2016). As a result scientific national-cultural characteristics of units of the language corpus got more enriched;

the main conclusions of the dissertation about characterizing peculiarities of using in speech the methods of euphemisation based on the integrity of people's attitude towards the reality and metaphoric, metonymic, synecdochical, functionimical and ironical basis were used in the part of securing the skills of using the language of the project of «A-1-126. Contemporary Methods of Forming Language Competency of Language Learners» being carried out in the Department of Uzbek Linguistics of Andijan State University (Certificate of the Ministry of Higher and Secondary Special Education: 23.12.2017. No. 89-03-3396);

the material of the research were used in making a range of TV shows of «Nafosat» of Andijan Regional Television, in such TV programs as «Nafis Sanat» (Fine Art) (19.09.2017), «The Uzbek Language is the State Language», (21.10.2017), radio programs «Young Women Scientists», «Shukona» (Certificate of Andizhan Regional Tele-radio company: 01.02.2018. No. 09/09-03). As a result, the coverage of the theme of taboo and euphemisms in women's speech served for the improvement of the programs and shows.

Approbation of the results of the work. The results of the work have been delivered and approbated in the form of lectures in 22 scientific-practical conferences, including 14 Republican and 2 international scientific-practical conferences.

The publication of the results of the research. 27 scientific works were published. Namely, 5 articles in scientific publications recommended by the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan for publishing main results of doctorate dissertations, 4 in the Republican and 1 in foreign journals were published.

The structure and volume of the dissertation. The dissertation consists of introduction, 4 chapters, conclusion and the list of used literature. The dissertation comprises 145 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The first chapter of the work called «**Euphemization as a lingua-cultural phenomenon**» is dedicated to the analysis of ethnic-cultural values in connection with taboo and euphemism.

The category of value is considered to be in the same level with national freedom, liberty, independence, eternal traditions and national understanding, especially in the important phases of national growth. Such very important notions, events and occurrences for the society, nation and person as liberty, virtue, equality, piece, truth, enlightenment, culture, material and spiritual values, historical monuments, beauty, moral characteristics and qualities, traditions and

customs and others make up the system of values.³ Ethnical-cultural values serve for preserving, national self, protecting, being free from the threat of ethnical and national convergence and developing on the basis of ethnic independence, to keep ethnical consciousness and outlook free from dependence. If the language has anything in common with universal and worldwide value, national language, national value, variants and dialects of the language exist as expressers of ethnic values. Relation of language with the value system is one of the most complex knots in the field of lingua-cultural studies. Putting forward such questions as whether the language is a value or value expresser, and answering these questions in different ways and opposite nature of the answers to each other are also connected with these conditions. We can understand the connection of the language with values in several forms:

- 1) information is obtained on the basis of the language and values;
- 2) the language keeps knowledge about values in its essence.

We live in a country of complex composition. Existence of different nations, ethnos, religion and religious confessions, thoughts and movements determine marginality of our motherland. This situation sets up certain claims of the culture of communication, demands being very careful with ethnical-cultural and ethnical-psychological principles in mutual communication.

Euphemistic expression is one of the indicators of the level of communication culture, degree of speech culture. Using euphemism in many cases is connected with the phenomenon of taboo. And taboo is a representative and reflection of national spirituality. The word «taboo» (Polynesian - *prohibit*) in appeared in Polynesia.⁴ In ethnic circumstance of Polynesia breaking this ethnic rule brought hard consequences for a person. Taboos served for the policy of stratification of the society and fulfilled the task of peculiar political weapon of magical ideology. The dissertation gave all sided characteristics of the periods of formation and types of taboo.

Communication is a complex anthropocentric process; human factor is the leading factor in it. Conservativeness is peculiar to the culture of communication as its peculiar to all cultures and values. The Uzbeks greet by the help of parallel «Қандайсиз?» – «Яхши», while the French use the pair of «Ga va» – «Ga va». In Uzbek mental environment people have a custom of standing up before greeting an elderly person in restaurants or tea houses. But, for Europeans it is enough to nod one's head. And, the quality of communication is marked with being familiar with other ethnic traditions and following them. Researches of the process of communication are analyzed in the dissertation and the investigation of euphemism as the main object of the research and peculiar feature of conversation began to be analyzed.

Euphemism can be characterized in two ways:

- 1) the process of expressing an idea in soft hidden way;

³ Фалсафа: комусий луғат (Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров). – Т.: «Шарқ» НМАК Бош таҳририяти, 2004. (- 496 б.) – Б.476.

⁴ Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 12 том. 8- том.

2) imposing euphemistic tasks on verbal units.

The following serve as determining factors of occurrence of euphemism:

Firstly, general phenomena which are customized to be used euphemically by the members of society. Besides, phenomena prohibited only by the inner culture of the speaker lead to euphemization;

Secondly, euphemisms are not only the way of making more polite some rude and hard expressions from the point of view of «set» demands, but also the basis of primeval taboo kept in social sub consciousness up to nowadays – the factor of fright is totally different thing; as a result of reanimation in artificial essences the real nature of the occurrence is «falsified», colored with polite expressions – the essence is covered.

Thirdly, social control, excepted traditions and customs result in euphemism.

Fourthly, speech condition also serves as a factor of displaying euphemisms. For example the word «a human being» is a euphemism in one language while it is an ordinary expression in the other.

We can come to a conclusion from the above said that euphemism can be evaluated differently in connection with its product. A process seen as a euphemism in one instance can be regarded as normal utterance in another. Euphemic expression in one psychological circumstance acts as a language means with a mark of abstention. So if an environment of communication, communication situation serve as external factors of forming euphemisms, the process of communication culture and cultural degree of the speaker is internal factor. The process of euphemism takes place when two of all three factors – communication environment, communication situation and culture of communication participate in conversation.

Usage of euphemisms are also characterized with their social-political peculiarisedness. The phenomenon of euphemization in every social system goes on in connection with the ideological picture of the period and social-political processes.

The second chapter of the research is called «**About Metaphorical Euphemisms**». Two tendencies are clearly seen in every speech:

- a) euphemism;
- b) dysphemism.

Personal or social relationship can be clearly seen in both phenomena.

In society as well in verbal activity of a person strong euphemism results in weakening of dysphemism at the same time strong dysphemism results in weakening of euphemism. In general euphemism and dysphemism are situated in two sides of zero in coordinate line.

In lexical level dysphemism is strengthening of figurative meaning of expressions peculiar to common speech (*эшшак, ит, қанжық, мол, хўкиз, исқирт, ифлос*); it is widely tried to be avoided not only in oral conversation but also in writing and radio and television. This circumstance can especially be seen in western culture under the musk of freedom of speech.

The following situations are peculiar to speech euphemisms:

1) getting old of the new; opposition between the new and old serves as a basic factor under the characterization of euphemization. This getting old is differs from archaism and historicism and marked with cultural purpose of moral base and communication environment. Getting old is not in the semes of naming or semes of task but in the semes of expression. This getting old is not in the full sence of the word of old; it is getting used to euphemism and should be regarded as getting stable and social of the relations of coloring and denotation. Stabilization of the relation between form and meaning and assuming social character – unity of new form and meaning was not achieved , in other words there is a need for «fragile» events in relation of expression and meaning.

2) the notion of «shame» is the beginning of hiding. In general, the difference between the animal and human being is in the notion of shame which is the fruit of consciousness and environment. Shame is of broad sense and exists in Uzbek in the conceptual sphere consisting of such units as «андиша, тортиниш, ибo, ҳаё, номус». Shame is trying to hide some organs and shameful acts and this endeavour results if trying not to verbalize these phenomena. For example Mahmud Koshgariy in his «Devonu Lugattu Turk» gave precise definition and to the terms of sexual organs sexual activity and biological processes. This is marked with the cultural environment and spiritual basis of those remote times. But in contemporary life when education matters are regarded as the primary direction of social process, dictionaries do not provide space for such words.

3) the feeling of fear is also one of the factors of creating euphemization. Indirect naming of illnesses, death, dangerous things and occurrences can be example of this idea. It is known that a person's behavior has a peculiarity of impacting and reflecting himself and others. While in fear this situation is characterized with its much weakness.

4) social prohibitions also serve as one of the principle basis of euphemization. In a strongly controlled environment (family circle, lessons, meeting, ceremonies and public transport) euphemism is seen as cultural effect and degree. Here other's control and self control create euphemization as external and internal factors.⁵

5) being irritated is one of the bases of euphemization. Trying of a person to avoid evil things and evil deeds create their euhemization.

Being dissatisfied with existing expressions in the degree of his mentality comprises all situations above mentioned. Being dissatisfied makes the new old and creates the following new things. So, we can say that the heritage relation of the old and new in the language in the unity with the factors of satisfaction and none satisfaction. The above mentioned situations are the directions of euphemic situation between these two last points.

We can watch the objects of the circle of euphemization in several groups, lets have a look at the main parts of them:

⁵ Крысин Л.П. Из истории употребления слов особый и специальный // Русистика,1990, -№ 2. - 64 -69.

1. Physiological processes and situations. Euphemisms expressing this process and situation can be divided into two:

1.1. Euphemisms which show shameful physiological processes and situations: қўшилмоқ, ўйнамоқ; хомиладор бўлмоқб оғир оёқли.

1.2. Euphemisms expressing vile physiological processes and situations: бавл қилмоқ; ахлат, нажас, катгаси; какаси; пешоб, кичиги;

1.3. Blameful physiological processes and situations: бурни; сассиғи.

2. Names of some body organs. They can be divided into two groups:

2.1. Names of sexual organs: асбобб, уят жой, аппарат, дастмоя, ҳалиги калбаса, иссиқ жой, банан, бодринг;

2.2. Names of none sexual organs: аврат, сийна, кўкрак, мамма, орқа.⁶

3. Relations between opposite sexes. It can be seen in two ways and they are provided with due euphemisms:

3.1. Euphemic means expressing voluntary sexual relation: ўйнашбоқ, интим алоқада бўлмоқ, яқин алоқада бўлмоқ, дон олишмоқ, искашмоқ, ҳидлашмоқ; жисмоний яқинлик, юрмоқ, бўлмоқ;

3.2. Euphemic means expressing forced sexual relations: бошини айлантормоқ, зўрламоқ, номусига теғмоқ; итлик қилмоқ, нафсини қолдирмоқ.

4. Euphemisms connected with death and diseases go together with semes expressing fear, and specialists say that there are a lot of types of them. H. Kodirova who investigated euphemisms used by Abdulla Kodiriy says «16 out of 22 euphemic and dysphemic expressions of «death» used in the works of the author are euphemisms (бу дунёи фонийдан видоъ қилмоқ, дунё билан видолашмоқ, дунёдан кетмоқ, дунёдан кўчмоқ, дунёдан ўтган, жойи жаннатда бўлмоқ, жон бермоқ, қазо қилмоқ, қаро тупроққа қўшилмоқ, қон бермоқ, қулоғи остида қолмоқ, мангулик уйкуга кетмоқ, саодат қучоғига кирмоқ, сўнгги соати етмоқ, тобутга олинмоқ, ёшини яшаб ошини ошамоқ).»⁷ Namely a linguist A. Omonturdiyev says that there are more than 100 euphemisms expressing «death» and confirms his idea with examples.⁸

The phenomena of euphemism and dysphemism and the factor of their development in the frame of euphemisms «the human being is biologic concept» and in the frame of «the person is a social concept» are analyzed in different examples taken from different languages. Euphemization, along with being a means of expressing self on the one hand helps to avoid an unpleasant communication situation for the listener.⁹

For example using instead of the words кўр-кўзи ожиз, пакана-паст(роқ), бўйли, новча- баланд бўйли, чўлоқ-оқсаброқ юрадиган, кар-қулоғи оғир can confirm our idea. The dissertation also discusses the ideas of metaphor and metaphoric expressions. In ideas given about metaphor, whether they are

⁶ Омонтурдиев А.Ж. Профессионал нутқ эвфемикаси. – Тошкент: Фан, 2008; Балдаев Д.С., Белко В.К., Исупов И.М. Словарь тюремно-лагерного блатного жаргона. М., 1992. – С.314.

⁷ Кадилова Х.Б. Абдулла Қодирийнинг эвфемизм ва дисфемизмлардан фойдаланиш маҳорати: Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация. – Тошкент, 2009. – Б. 13.

⁸ Омонтурдиев А.Ж. Ўзбек тилининг қисқача эвфемик луғати. – Т.: Фан, 2006. – 134 б.

⁹ Грайс Г. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985, Вып. 16. – С. 217.

traditional or untraditional, it is a means of expression for the speaker and a means of perceiving the reality for the listener is generally accepted. Whether we want or not a verbal person with intention of naming/calling/expressing a phenomenon of the reality first makes comparison, fulfillment of this function begins the process of naming/calling/expressing and comes to its relative end with continuity of the process of naming/calling/expressing in written or oral forms. In the process of perception this chain of continuity and closeness moves in the reverse direction: to hear/to read – to compare/to paragon/to match. So any theory or concept of mutual suitability or unsuitability cannot leave the practice of to compare/to paragon/to match – the concept of ancient comparison remains as the foundation of any metaphorical school.

We consider that H. Ortega-i-Gasset wanted to say that scientific thought is comparative analysis, and metaphoric thought is the process of comparative dialectic thinking in his utterance «метафора – незаменимое орудие разума, форма научного мышления... метафора – это перенесение имени.»¹⁰ We think that semantic instability in metaphoric meaning is its basis of existing and developing. As metaphorical meaning gets stable and as a result the unity of form and meaning is achieved, metaphoric essence becomes historical for this socially conditioned unity. Since it is difficult to ground that formation of such expressions as *одам-а human being*, *хотин-а woman*, *эркак- а man* has metaphorical basis.

When we speak about metaphor, we should keep in mind that it is a mechanism of secondary nomination. As we told in the previous part, it is necessary to state that the secondary nomination appears as a result of the demand of the primary expression. Among secondary nomination means euphemisms which are the objects of our investigation take the central place. Euphemization is reflecting of cultural values in the language, the fruit of cultural activity.

It is known from the researches done in the field of euphemization that theme and form-meaning types are more differentiated among them. But there are few based on socio-cultural shift according the methods of formation. The scientists who made researches on the phenomenon of euphemism tried to investigate its characteristics based on different qualities in some respect. «As this phenomenon is many sided like other verbal units, these characterizations paid attention to different sides of euphemisms, and the achieved results are diverse. Though this diversity seems, we have to mention that they feel each other.»¹¹

We can divide metaphoric expressions into naming and expressing types, and this division is relative like any decision. Since on the basis of any naming there is expression, any expression forms naming. For example the snake is given a quality of being a *rope*, and this formed as a result of making the animal taboo as a result of euphemization. It fulfills the task of principle nominative and at the same time defines, gives characteristics of the phenomenon, that is the snake resembles the rope in its form and it does not have legs. Characterizing metaphor also has an

¹⁰ Ортега-и-Гассет Х. Две главные метафоры // Теория метафоры. –М., 1990. – С. 79.

¹¹ Кадилова Х.Б. Абдулла Қодирийнинг эвфемизм ва дисфемизмлардан фойдаланиш маҳорати: Филол. фанл. номз... дисс. – Тошкент, 2009. – Б. 36.

intention of naming/calling in some respect. For example, «Аввалабор, бу бетамиз одамнинг, худо мия ўрнига суяксиз тил, илм ўрнига гап берган **булбулигўё**нинг баландпарвоз гаплприб аравани куруқ олиб қочишлари ёвшига тегди (О Ўокубов).» In this example metaphorical euphemization of **булбулигўё** is a characterizing expression used to replace such expressions as *махмадона*, *лаққи*. But the words *махмадона* and *лаққи* are characterizing and naming expressions, and the word **булбулигўё** replacing it first of all carries out the task of description as well as naming.

Any metaphorical expression in the beginning of its usage carries out the task of characterizing. But in the course of time and as a result of getting socialized of the unity of form and meaning the task of naming acquires the primary character. Metaphor, namely euphemic metaphor is one of the important means of language development. Euphemic metaphors or metaphoric euphemisms enrich synonymous ranges, poly meaningfulness and colorful words continuously. Especially in verbalizing the inner feelings of a man the role of euphemic metaphors is incomparable. Euphemistic type of the metaphor carries out a gnosiological function. Perception of a metaphoric euphemism and meaning of word play done by the help of euphemistic means is connected with person's belonging to this or that mental environment and thought activity. This is connected with the fact that metaphor is one of the bases of cognition of the reality. Since metaphor is verbal-cognitive method of cognition of the reality. In the 70s and 80 of the last century this problem was investigated by such scientist as A. Hili, R. Harris, A. Ortoni, R. Reynolde on the basis of the material in English. It is not without reason that J. Lakoff and M. Jonson defined metaphor as the concept of cognition.¹² They interpreted metaphor as the third conceptual sphere emerging as a result of crossing two conceptual environments.

In the third chapter of the research some ideas on «**Lingua-cognitive aspect of metaphoric euphemization**» are given. None of the languages is the precise reflection of national peculiarity. Otherwise there would not be even a word about inter-language impact, language nutrition from each other, or at least word borrowing from other languages. But in a certain language national peculiarity can be fully described. Verbal description of the reality, drawing verbally the social picture of the world depends on the degree of the unity of the «artist» with the world he belongs to, how well he absorbed ethnical values and the degree of its stability, presence or none presence of ideological gap in his outlook and thought. The verbal picture of the reality is very complex and many phased process; it has got an algorithm which is solid and continuous. This algorithm is a peculiar universal, and it is characterized by being one and the same postulate for any languages.

Metaphoric euphemistic device consists of main information content and connotative meaning is set upon it in layers. In fact information gets complicated with euphemistic connotative meaning, and one of the positive or negative

¹² Лакофф Д., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. – М., 1990. – С.387

meanings which served as a basis of a metaphoric image in the pile of connotative meanings plays the leading role, and maintains the direction of connotative task. Metaphoric object in the role of connotative image is its denotative or connotative basis having euphemic meaning. For example let's have a look at the following sentence; «Арғамчига эҳтиёт бўл, унинг ишни бажариб , қочиб кетаётганлигини билиб қоласан холос» – (Be careful with the rope, you can only notice how it has done its job and is running away). In this sentence a metaphoric image is the *rope*. This image is a conditional sign. It is chosen as a metaphorical image because it looks like a snake. But is this sufficient to be chosen as an image? The form is primary and basic element for our sight. But as assistants always obey the primary source and cannot exist without it, the primary source cannot show in full its essence without its assistants. This is why there are a number of signs realizing and assisting the main quality form expressed by a euphemistic expression. They are such qualities of the rope as inanimateness as an object, safeness, usefulness for people and that people desire its destiny. If we pay attention the euphemistic expression in fact based on formative image cannot be explained and interpreted in isolation without qualities we have mentioned just now. Metaphorical image seemed to be only based on form in fact cannot describe the undermined meaning and task in isolation of additional signs in our subconsciousness. Besides, a euphemistic expression formed on the basis of a metaphoric image also has a functional value of «hiding the fear» moving these main and additional meanings in integrity. If these meanings do not work for this task, their existence will be spoiled. A word cannot convey a euphemic task unless it has one of such euphemistic bases as fear, shame, irritation and respect. Speech situation and condition also show euphemic power of an expression. If the word *арғамчи- rope* stays in language as a shifted expression of the *snake* on the new metaphoric basis and if it forms up some social peculiarities, become equal to the word of snake from the point of view of hiding fear, then the euphemistic task get weaker. Or if the expression shifts to speech in the areas where there are a lot of snakes, the taboo of the word *snake* and euphemization of the word *rope* gets stronger. So we can say that a certain circumstance and situation is one of the factors showing the degree of euphemization, in general a factor depicting pure euphemistic essence. For example those people who have taboo thought inclinations use rope or other such expressions when they are in a garden, cave, lake and other places. In such situation metaphoric euphemistic image works with its full strength. Anyway, taboozation of euphemistic metaphoric images in the minds of language speakers, replacing the words which are not proper to say, keeping their denotative meanings, giving new connotative colors are shown as new illustrational basis replacing the old expression. In using metaphorical euphemic expression the degree of activeness and workability of taboo maintains the degree of predicative content of euphemism. Metaphoric euphemic image can have the essence of multi meaningfulness it turned out that every occasional metaphoric euphemistic expression two layer task is fulfilled and they are in

mutual external and internal relations. Externally euphemistic meaning is expressed and internally predicative meaning is understood.

The reality is many sided and the world is three-dimensional. The world around us consists of the complex of quantity and quality signs and peculiarities. These signs and peculiarities cannot be expressed and imagined in separation with the objects they describe. Many sidedness of an object in the process of metaphorization, infinity of quality and quantity signs and peculiarities, conceptualization in the «??? field» show that they have free directions. Here working of only cognitive mechanisms correctly on the basis of certain conformity determine idealness of metaphoric scenario. Contemporary science ties all thought activity, creativeness and imaginary thought to metaphoric thought and metaphoric knowledge. During cognition a subject of thought uses his memories, in majority of cases find two items logically remote from one another, connects them with conditional, invisible ties – forms a metaphor. Ultimately, the result of thought transfers to real communication process: the speaker creates a metaphoric image on the basis of metaphrization, and this image of course is formed on existing and stable knowledge.

The language is one of the main means created by the process of cognition. It makes conditional and uses more human quality and peculiarities than other species, more perception, more memory, more problem solving, consciousness and skills.

From the cognitive point of view information contents of a unit with metaphoric meaning (for example: гул қизи (daughter of the flower)) consists of an interplay of a conclusion sign of a pile of connotative meanings of inner predicate which serves as its basis (У гулнинг қизидир (she is a daughter of the flower)) and subject (in order to strengthen beauty). And the most important of connotative meaning is a seme which shows whether positive (гул қизи - a daughter of the flower) or negative (Ғилоф бандаси –a man of form) relation. Learning language facts together with people, ethnos, society values of the people speaking this language is getting more strength in the modern linguistics. Learning stable cultural-national images taking special place among interpretations of national-cultural values and stereotypes plays important role in the revealing and interpreting factors of formation of verbal depiction of the reality. Ethnic stereotypes are formed on the basis of knowledge and values connected with this nation. Ethnic values are characterized with their priority and stability to national values. When we say ethnic stereotype we mean «standard imagination and dimensions peculiar to the majority of people belonging to this or that ethnic group.»¹³ For example the word *уй* – house which is the euphemic expression of *қабр* – grave can be an example for such an ethnic stereotype. In fact, we can say comparing the grave to the house is peculiar to all Turkic nations:

¹³ Крысин Л.П. Этностереотипы в современном языковом сознании: к постановке проблемы // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2003.– С.458

*У нимадир, дарвозасиз қалъадир,
У нимадир, деразасиз бинодир,
У нимадир, бир-биридан аълодир,
Шоир бўлсанг, шундан бизга хабар бер!*

(Махтумқули, «Савол-жавоб»)

What is it which is a fortress with no gates?

What is it which is a building windowless?

What is it that from each other is the best?

If you're poet tell us quickly what is that.

(Makhtumkuli, «Question-answer»)

Southern and central parts of Uzbekistan are characterized with more popularity of this stereotype.

House – a euphemic expression. It unites the stereotype of imaginations about afterlife. The notion of «grave» is seen in the unity with imaginations of the house. Secondary nomination of *house* enriches its original denotative content of subject matter with the notion of «grave», thus can convey twice as meaningful content, and this is its characteristic feature. Ideas about characteristic features of Nations and ethnic groups, metaphoric euphemic expressions formed on the basis of stereotypes can often be met in our language.

People of the world will not forget World War II when millions of innocent people got killed and the Fascist Germany invaders' massacres. As a result nations' consciousness formed a new form of mercilessness, ruthlessness, bloodthirstiness. Today we can meet a lot of examples of people's using the word *fascist* to qualify merciless people.

A number of euphemistic devices are formed on the basis of stereotypes unified ethnical and national peculiarities.

Human consciousness uses effectively the methods of analyzing generalness perceptively, relating analytically, networking synthetic generalness, breaking into pieces the essence of objects and events through going along the way of deductive analysis and thus forming full idea about process and structure. Here ideas of the theory of cognitive Gestalt fulfill the task of methodological support.

The central category of lingua-cognitology is concept. The thought unit of concept, idea is a philosophical phenomenon, meaning is the kernel of concept and idea, and this fact is recognized by all the specialists, and we think that it is not necessary to look through sources to prove this condition which has risen to the level of axiom. Lingua-cognitology which is being regarded to be one of the directions of semantic-cognitive analysis by the linguists also deals with such other cognitive categories as Script, Scenario, Gestalt and Frame. But they have a peculiar feature of working on the basis of the principle of «language - concept».

Personification is one of the peculiar forms of metaphoric shift. Alongside with this, in the essence of expressing a person or group of persons, social layer or social amalgamation there is euphemization. We can observe two forms of personification:

1) forming sensitive expression about a thing through uniting animate object to inanimate one;

2) forming less sensitive expression about a thing through uniting animate object to inanimate one;

In the latter condition there appear metaphoric euphemization. Personification of names of states, countries, organizations and institutions serve for euphemization. Personification of names of states, countries, organizations and institutions can clearly be seen in frame analysis. Human society has been compared to people from ancient times, and now this stereotype is preserved in the consciousness of people.¹⁴ For example a seme of person is loaded to such expressions as USA, Russia, Foggy Albion, Uzbekistan, Ukraine. Here are some examples 1. *Евросоюз объявил ещё пакет санкций против РФ (АиФ, - № 29, 2014)*. 2. *Только на охрану семей каждого из них [экс-президентов] США тратятся ежегодно 500 тыс. долларов (АиФ, -№1. 1999)*. 3. *Впервые со времён Второй Мировой войны США, образно выражаясь, «закрыли границ – ввели усиленный досмотр транспорта и грузов. (Изв., -№215, 2001)*. Here the compared object and the human being form anthropometrical frame:

STATES, COUNTRIES, ORGANIZATIONS AND INSTITUTIONS = human

As states, countries, organizations and institutions are personified, all human biological and social characteristics are given to them. For example, Ўзбекистон буни чуқур ҳис қилади, Малайзияга ҳамдардлик билдирилди, Россия кўл қовуштиб тура олмайди (Uzbekistan deeply understands the situation, Malaysia received sympathy, Russia cannot stay folding her arms).

State names in the above said examples imply the government members, state administration or people of this country. But in many cases a moral behavior and sometimes publicistic style demand of not naming directly a person or people's institutions makes it necessary to use other expressions euphemistically.

Every frame gets synthesized from descriptions of big texts. Opening the essence of concept expressed in this text meets the following problems:

- a) metaphoric degree of expression;
- b) euphemic degree of expression;
- c) continuity of constituent parts;
- d) discreteness of the text.

Regarding these four factors as devises of analysis in integrity gives the expected results from the frame analysis.

The fourth chapter of the work discusses «**social and pragmatic aspect of metaphorical euphemism**».

The problem of social peculiarisation of the language began to be the target of investigation of socio-linguistics rather than of social linguistics as an integral part of the problem of language and society in the midst of the last century. From this point on socio-linguistics began to be different from social linguistics and began dealing with the problem of language and socium. With the change of ideas on

¹⁴ Лагута О.Н. Метафорология: теоретические аспекты. –Новосибирск: НГУ, 2003. Ч.І. 114 с. – Ч.ІІ. – С.138.

social structure, social psychological approaches to the language and socium began to be more active. Social psychological researches connected with the questions of vertical - stepped networking of social structures – widening to the width (gender, age) began to bring to the approach to language phenomena as multi aspect phenomena according to this structure. Investigating the language according to the principles of «in the language», «the language is for the language» examined language units out of person and situation as the period's social order, and made it possible to reveal its pure ontological essence. The unity of «static nature and dynamism» of personal social factors is inversely proportional to «dynamism and static nature» of personal pragmatic factors. In other words, is static nature is a marker in a social factor and dynamism is its adjacent phenomenon, dynamism will have primary character in its own and direct meaning in the content of a pragmatic factor, and static nature plays the role of representative of not influencing the essence. In general, dynamism feature for static nature in social factor and static nature feature for dynamism in pragmatic factor serve as representative.

We see that euphemic style of description has a leading character when lexemes are peculiarised to express a metaphoric meaning, especially, social relations of upper and lower classes of the society.

We can see a vivid description of national culture as a nation sees the reality in separated peculiar way, in metaphoric use of language phenomena, especially, in expressing a euphemistic meaning. It is seen that the pragmatic factors in speech use of metaphoric euphemisms play a great role. This is connected with two conditions of their nature:

- a) shifted meaning;
- b) euphemic use.

Both of the conditions show that the influence of pragmatic factors, verbal essences on speech existence has a primary character.

In metaphoric euphemic use of lexemes it cannot be isolated from dominant or peripheral senses in stable semantic essence. Otherwise homonymity would appear as a result of semantic discharge.

Place and role of language possibility in verbal units as a result of metaphoric euphemization are peculiarly temperate. We have to pay attention to two conditions here. In one condition use of metaphoric unit with shifted meaning does not get far from the verbal essence of the lexeme. Just getting figurative of stable semantic essence can be observed. In other condition relation between basis and derivative is relatively weakened and derivative meaning of the word cannot be understood without a pure pragmatic factor. For example, a linguist scientist A. Omonturdiyev states that, in order to understand the metaphoric euphemic meaning of «to have intimate relations» by the verb *to кўрмоқ-* to see, we can see that the demand for pragmatic factors is considerably great. But in order the verb *бўлмоқ-* to be might have this meaning using some verbal factors (for example *with*) is enough and can play the role of modification device.

It is not necessary to state the importance and role of speech situation in using euphemic means. Using them on the assumption of speech situation is displayed in higher level from other factors. Especially such verbs as *ўлмоқ- to die* or *вафот этмоқ- to pass away* are not related directly with the situation of death. In other words, in the situation of death we cannot use these words and this is connected with making taboo. Other alternatives of the occurrence are used in the situation of death and majority of them are characterized by having metaphoric essence. As H. Kodirova states that 16 out of 22 euphemic means expressing death are euphemies: *бу дунёи фониждан видо қилмоқ, дунё билан видолашмоқ, дунёдан кетмоқ, дунёдан кўчмоқ, дунёдан ўтган, жойи жаннатда бўлмоқ, жон бермоқ, қазо қилмоқ, қаро тупроққа қўшилмоқ, қон бермоқ, қулоғи остида қолмоқ, мангулик уйқуга кетмоқ, саодат қучоғига кирмоқ, сўнгги соати етмоқ, тобутга олинмоқ, ёшини яшаб, ошини ошамоқ.*¹⁵

Most of these euphemisms are characterized by being metaphorical. In pragmatic peculiarizing of metaphoric euphemisms the unity and cooperation of none verbal factors are more clearly seen.

We can say as a conclusion that metaphoric euphemic means are characterized by higher degree the feature of pragmatic and social peculiarising. The category of person plays the role of connector between pragmatic and social peculiarisation.

The category of person can be seen in one of the two contents:

- a) human factor;
- b) personal factor.

Human factor comprises social peculiarities of the person, and it is regarded as a social realization means.

CONCLUSION

1. Communication is peculiar in every ethnic environment; it is an alive and dynamic system; its composition and construction are heterogeneous; constituent relations are complex. Lingua-cultural analysis of language unites used in communication system in their full complexity – communication environment, in integrity of social-cultural and verbal factors and shifting the researches from pure language investigation to the level of integral analysis have theoretical and practical importance.

2. The degree of communication culture is displayed in speaker's inner world, achieving his communicative aim by observing speech etiquette, using effectively euphemic means formed and developed in connection of the language with national environment, ensuring gracefulness of description in all languages of the world.

¹⁵ Кадилова Х.Б.Абдулла Қодирийнинг эвфемизм ва дисфемизмлардан фойдаланиш маҳорати: Филол.фанлари номз...дисс. – Тошкент, 2012. Бу мисоллар тилшунос А.Омонтурдиев тадқиқотларида ҳам берилган: Профессионал нутқ эвфемикаси. – Т.: Фан, 2006.

3. Thanks to taboo, euphemistic means acquires new importance (value). Euphemization may be valued differently in connection with its product. Communication environment, communication situation and culture create the process of euphemism. Euphemisms are socially peculiarised, euphemism situation in every social system goes on in connection with the environment.

4. Getting old of the new, opposition between new and old, feelings of shame and fear, social prohibition and irritation can be basis for speech euphemization. Dissatisfaction of a person with expression makes up euphemization. Dissatisfaction is the first step towards ensuring the quality of communication. Choosing and using language units aims at affecting the listener, making him serve for the main goal; euphemism as a means of self manifestation of prevents communication inconvenience which may appear with the listener.

5. National outlook is integral with metaphoric support; it is the product and mechanism of secondary nomination; here euphemisms take the leading role. Its metaphoric nature can be seen in the reflection of national-mental view in the reality. Metaphoric euphemization is displaying of cultural values in the language, and in such euphemies preciseness, sensitiveness, attractiveness, abstract relation between objects and occurrences.

6. Euphemic metaphors or metaphoric euphemisms enrich lexical system of language, synonymous ranges, poly meaningness, colored words continuously. Euphemistic type of the metaphor carries out gnosiological function in many cases. Cognitive metaphoric euphemisms form up delicate differences comparing their traditional alternatives.

7. Perceiving the content and nature of metaphoric euphemism is connected with the environment the person belongs to and thought activity. The quality of expressing creative and figurative thought, the product of thought is marked with the degree of thought. The degree of cognition and intellectual ability of a language user can be clearly seen in metaphoric euphemism. Especially, in creating temporary cognitive metaphoric euphemism, knowledge of language, cooperation of wit and speech qualification is of special interest.

8. Metaphoric euphemistic construction is formed from the content of the main information and connotative meaning set in layers on it. Information gets more complex; one of the positive or negative in the range of connotative meaning takes the lead. Strengthening of connotative meaning occurs at the expense of weakening denotative and functional meanings.

9. The language is one of the main means of formation of cognitive process. It demands ads use more thought, memory, doing sums, wit and skills.

10. Ethnic stereotypes are formed on the basis of knowledge and values connected with this ethnic group. Ethnic values are characterized with being more prior and stable than national values. There are a lot of metaphoric euphemic expressions formed on the basis of ideas about peculiarities of nations and ethnic groups. Looking at the width of the stereotype, metaphoric expression used on the basis of this stereotype has colorful and networked features.

11. Ethnic idea enlarges expression possibility of the language. Stereotypes formed on the basis of concrete and stable images introduce into mutual systematic relations the words which are not externally connected and close; modifies their substantial essence in connection with environment, condition and other factors.

12. Conceptual potential of language units is its potential of displaying the essence of different concepts by its semantic width. Verbal or speech expression is many sided and polyfunctional nature; it can be a representative of different conceptual essences according to the width of its semantic scale.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ PhD.27.06.2017.Fil.05.02 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЁНОЙ СТЕПЕНИ ПРИ ФЕРГАНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ**

АНДИЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

РУСТАМОВА ДИЛРАБОХОН АБДУРАХИМОВНА

**ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ И СОЦИОПРАГМАТИЧЕСКИЕ
АСПЕКТЫ МЕТАФОРИЧЕСКОЙ ЭВФЕМИЗАЦИИ**

10.00.11 – Теория языка. Прикладная и компьютерная лингвистика

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПО
ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Фергана – 2018

Тема диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за № B2017.1.PhD/Fil109

Диссертация выполнена в Андижанском государственном университете.

Автореферат диссертации на трех языках (узбекский, английский и русский (резюме)) размещен на веб-странице Ферганского государственного университета по адресу: www.fdu.uz и в Информационно-образовательном портале «ZiyoNET» www.ziyonet.uz.

Научный руководитель: **Шахабитдинова Шахида Хошимовна**
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты: **Раупова Лайло Рахимовна**
доктор филологических наук

Юсупова Шоира Батировна
кандидат филологических наук, доцент

Ведущая организация: **Наманганский государственный университет**

Защита диссертации состоится «__» _____ 2018 года в ____ часов на заседании Научного совета PhD.27.06.2017.Fil.05.02 при Ферганском государственном университете по адресу: 100151, г. Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел.: (99873) 244-66-02; факс: (99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ферганского государственного университета (зарегистрирована под №____) Адрес: 100151, г. Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел.: (99873) 244-71-28

Автореферат диссертации разослан «__» _____ 2018 года.
(протокол рассылки №__ от «__» _____ 2018 года)

Ш.М. Искандарова

Председатель Научного совета по присуждению ученой степени, доктор филол.наук, профессор

С.О. Солижонов

Ученый секретарь Научного совета по присуждению ученой степени, кандидат филол.наук, доцент

С.М. Муминов

Председатель научного семинара при Научном совете по присуждению ученой степени, доктор филол.наук, профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация доктора философии (PhD) по филологии)

Цель исследования. Основная цель диссертации – исследовать процесс формирования эвфемизмов метафорическими способами и его когнитивные аспекты.

Объектом исследования выбрана эвфемизация.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

на фоне градуальных конфронтацией между обычными выражениями и эвфемическими средствами выявлены номинальные и выразительные типы эвфемизации;

показаны национальные, культурные, семантические свойства денотативной – объективной и коннотативной – реляционной метафоризации в эвфемизации;

освещено место эвфемизации в языковой картине мира, в развитии эффективного и рационального использования средств выражения, метафорические методы и когнитивные основы эвфемизации, как результат диалектики сходства и дифференциации в контексте межнационального и этнического диалога;

показан связь национально-культурных стереотипов и метафоризации в систематической взаимодействии кажущихся несвязанных слов, а также роль национальных культурных идей в метафорической эвфемизации.

Научная и практическая значимость работы. Результаты и научные выводы могут быть использованы в научных исследованиях по прагматике и теоретической лингвистике. Материал исследования помогает исследовать национально-культурные стереотипы и проблему метафоризации. Кроме того, научно-теоретические выводы, сделанные в соответствии с результатами анализа темы диссертации, служат для улучшения навыков использования языка практически в процессе обучения. Практическая значимость диссертации также отмечена возможностью использования ее результатов в изучении таких наук, как «Основы риторики», «Прагматическая лингвистика», «Стилистика» и некоторые другие области прикладной лингвистики. Он также может быть материалом для научных и практических исследований.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, 4-х глав, заключения и списка использованной литературы. Диссертация содержит 145 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

1. Рустамова Д.А. Қадрият ва тил муносабати хусусида // Вухоро davlat universiteti ilmiy axboroti. – Бухоро, БухДУ, 2014. . – № 3. – Б. 39-41. (10.00.00; № 1).
2. Рустамова Д.А. Тил – ментал кўзгу // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2014. . – №4. – Б. 39-41. (10.00.00; № 9).
3. Рустамова Д.А. Борлиқнинг лисоний тасвири миллийлик кўзгусида// Pm sarchashmalari. – Урганч, УрДУ, 2015. – №6. – Б. 39-42. (10.00.00; № 3).
4. Рустамова Д.А. Тил ва тафаккур яхлитлигидан нутқий воқеликка // Андижон давлат университети илмий хабарномаси. – Андижон, АндУ, 2017. – №1. – Б. 80-83. (10.00.00; № 11).
5. Rustamova D.A. Cognitive features of metaphoric euphemisms used by the uzbeks // Anglisticum-International journal of literature, linguistics. Volume 6, Issue 11. – Kosova, (Macedonia) 2017. –P. 43-49. (№5, Global impact factor 1,006; № 12, Index Copernicus impact factor 6,88; №23 SJIF 3.608).

II бўлим (II часть; II part)

6. Рустамова Д.А. Дефиниция эвфемизмов в противопоставлении с другими схожими языковыми явлениями // Айюб Ғуломов ва ўзбек тилшунослиги масалалари, ЎЗМУ. – Тошкент, 2010. – Б. 188-192.
7. Рустамова Д.А. Types of taboos and euphemisms and their usage in modern English // Тафаккур сарчашмалари. – Тошкент, 2011. – Б. 14-17.
8. Рустамова Д.А. Табу масаласига доир айрим мулоҳазалар // Актуальные проблемы филологии. – Андижон, 2012. – Б. 51-53.
9. Рустамова Д.А. Общшения как этнокультурная гетерогенная система // Сучасні напрями викладання гуманітарних дисциплін в середніх та вищих навчальних закладах: мова, література, історія. III міжнародної конференції. – Україна, Горлівський інститут, 2013. – Б. 78-82.
10. Рустамова Д.А. Лисоний қиймат ва уни тиклашга доир // Тилшуносликнинг долзарб масалалари, ЎЗМУ. VI китоб. – Тошкент, 2013. – Б. 77-79.
11. Рустамова Д.А.Этник табу ва уни вужудга келиш асослари // Ўзбек филологияси ва уни ўқитишнинг долзарб муаммолари. Республика илмий-амалий конференцияси. 2-китоб. – Фарғона, 2013. – Б. 71-73.
12. Рустамова Д.А., Шаҳобиддинова Ш.Ҳ. Табу ва эвфемаларни ўрганишда янги босқич // Ўзбек тилшунослигининг долзарб муоммолари. Республика илмий-амалий конференцияси. – Андижон, 2013. – Б. 25-27.
13. Рустамова Д.А., Рустамов Д.А. Тил ва менталитет // Ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари. Республика илмий-амалий конференцияси. – Андижон, 2013. – Б. 122-124.
14. Рустамова Д.А. Эвфемизм ва эвфемизация хусусида // Актуальные

проблемы филологии. Республиканская научно-практическая конференция. – Андижан, 2013. – Б. 17-18.

15. Рустамова Д.А. Миллий эвфемизация прагматик тилшуносликнинг долзарб муаммоларидан бири сифатида // Глобаллашув ва гуманизм концепцияси: асосий мотив ва ғоялар. Республика илмий-амалий конференцияси. – Андижон, 2014. – Б. 34-36.

16. Рустамова Д.А. Эвфемизация омиллари ҳақида айрим мулоҳазалар // Наука, обрзование и производство в обеспечении устойчивого развития инновационной экономики. Научно-практическая конференция. Ташкент, филиал МГУ. – Ташкент, 2014. – Б. 183-185.

17. Рустамова Д.А. Тил ва кадрят муштараклиги // Актуальные проблемы филологии. Республиканская научно-практическая конференция. – Андижан, 2014. – Б. 44-45.

18. Рустамова Д.А. Метофорик эвфемик образ ҳақида айрим мулоҳазалар // Актуальные проблемы филологии. Республиканская научно-практическая конференция. – Андижан, 2015. – Б. 28-29.

19. Рустамова Д.А. Нуткий тафаккурнинг воқеланиши // Актуальные проблемы филологии. Республиканская научно-практическая конференция. – Андижан, 2015. – Б. 29-30.

20. Рустамова Д.А. Оламнинг лисоний манзарасини яратишда миллий тилнинг ўрни // Глобаллашув даврида тил ва жамият: лисоний-маданий аспект. Республика илмий-амалий анжумани. – Бухоро, 2015. – Б. 191-193.

21. Рустамова Д.А. Метафорик эвфемизациянинг тадқиқи ҳозирги кун тилшунослигининг долзарб муаммоларидан бири // Актуальные проблемы филологии. Республиканская научно-практическая конференция. – Андижан, 2016. – Б. 48-49.

22. Рустамова Д.А. Метафорик эвфемик образнинг намоён бўлиш хусусиятлари // Актуальные проблемы филологии. Республиканская научно-практическая конференция. – Андижан, 2016. – Б. 49-50.

23. Рустамова Д.А. Борлиқни лисоний англашда миллий-маданий эвфемизмларнинг ўрни // Нутқ маданияти ва ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари. Республика илмий-амалий анжумани. – Андижон, 2016. – Б. 175-176.

24. Рустамова Д.А. «Маъни» эвфемасининг метафорик когнитив тадқиқига оид // Актуальные проблемы филологии. Республиканская научно-практическая конференция. 2017. – Андижон, 2017. – Б. 25 -26.

25. Рустамова Д.А. Атовчи ва ифодаловчи метафорик эвфемизмлар // Хорижий тилларни ўқитиш методикаси ва замонавий тилшуносликнинг долзарб муаммолари. – Андижон, 2017. – Б. 238-240.

26. Рустамова Д.А. Метафорик эвфемизациянинг когнитив тадқиқига доир // Лисон илмининг чин яловбардори. Республика илмий-амалий анжумани – Бухоро, 2017. – Б. 251-252.

27. Рустамова Д.А. Некоторые размышления о эвфемизмах // Развитие науки в XXI веке. XXX международная конференция. 2 часть. – Харьков, Украина, 2017. – Б. 98-104.

Автореферат АнДУ. «Илмий хабарнома» журнали таҳририятида
таҳрирдан ўтказилди (18 январь 2018 йил).

Босишга рухсат этилди: 07.02.2018 йил.
Бичими 60x44 ¹/₁₆, «Times New Roman»
гарнитурда рақамли босма усулида босилди.
Шартли босма табағи 3,2. Адади: 100. Буюртма: № 28.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси,
100197, Тошкент, Интизор кўчаси, 68.

«АКАДЕМИЯ НОШИРЛИК МАРКАЗИ»
Давлат унитар корхонасида чоп этилди.